

TÜRK MİLLÎ MÜCADELESİNİN VE ATATÜRKÇÜLÜĞÜN TEMEL İLKELERİNDEN BİRİ OLARAK MİLLET EGEMENLİĞİ

Prof. Dr. TURHAN FEYZİOĞLU

Kuvvet Doğuran Fikir

Başlı başına kuvvet kaynağı olan, kuvvet doğuran fikirler vardır. Böyle fikirler, devletlerin yapısını değiştirir, insanlık tarihinin akışını etkiler.

“Millet egemenliği”, bu fikirlerden biridir.

Atatürk, Türk Milletinin 1919 da başlattığı Bağımsızlık Savaşını Türk milliyetçiliğinden ve “millî egemenlik” ilkesinden güç alarak yönetmiş; çöken Osmanlı İmparatorluğu’nun enkazı üstünde, dipdiri bir Türk devletini, Türkiye Cumhuriyeti’ni aynı ilkeye dayalı olarak kurmuştur.

Millî egemenlik ilkesi Türk tarihine ve Türk devlet yapısına ilk defa **Atatürk**’le birlikte girmiş ve yerleşmiştir. Bu ilkeyi Millî Mücadelenin ve kurduğu devletin temellerinden biri yapmış olması, **Atatürk**’ün başarısını sağlayan etkenlerden biridir. Bu, aynı zamanda, onun sağlam tarih bilgisinin, üstün sezgi gücünün, seçkin devlet adamlığının ve demokrasi idealine bağlılığının bir delilidir.

Atatürk yalnız aksiyon adamı değildi. Fikir adamı yönü de vardı. Sofya’da Ataşemiliter iken yazdığı “*Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal*” adlı eserde, fikrin ve inancın insanların yönetilmesindeki büyük rolüne dikkati çekmişti. Giriştiği siyasî hareketin sağlam fikrî temellere dayanması gerektiğini biliyordu. Demokratik düşünce akımlarından ve son yüzyılların dünyaya getirdiği değişmelerden haberdar idi. Çağın “**millî devlet**”ler çağı olduğunu ve **demokrasi** akımının büyük gücünü anlamıştı. Uzun bir savaştan sonra barışa susamış milletlerini yeniden seferber edebilmeleri güç olan büyük emperyalist devletler karşısında, millî duyguları sağlam ve hür yaşamaya azimli bir milletin mucizeler yaratabileceğini sezmişti. En güçlü görünen imparatorlukların dağıldığını veya dağılmağa yüz tuttuğunu, en köklü monarşilerin çökerek yerlerini yeni rejimlere bıraktıklarını görmüştü.

Avusturya’da **Habsburg** Hanedanı, Almanya’da **Hohenzollern**’ler, Rusya’da **Romanof**’lar, köklü Çin dinastisi, kısa süre içinde tarihe karışmıştı.

Aralarında sıkı bağlar bulunan iki akım, “milliyetçilik” ve “milli egemenlik” akımları¹ dünyayı sarıyordu. **Atatürk**, ilerde, milli egemenlikten bahsederken şöyle diyecekti:

“İşte Efendiler!...

Yeni Türk Devleti, cihana hâkim o büyük ve kudretli fikrin Türkiye’de tecellisidir”.

Egemenlik Kavramı: Devletin Egemenliği ve Devlet İçinde Egemenlik

Milli Egemenlik ilkesini tam bir açıklığa kavuşturabilmek için, ilk önce “egemenlik” kavramı üzerinde durmalıyız.

Dilimizde “hâkimiyet” sözcüğü ile eşanlamlı olarak kullanılan “egemenlik” (souveraineté, sovereignty), hükmeden, buyuran, buyruğunu yürütebilen üstün bir gücü ifade eder. Kendisinden daha üstün bir başka gücün varlığını kabul etmemek, egemenliğin özünde vardır. Egemen bir güç, kendi yetki alanında, herhangi bir üst otoriteye bağlı ve bağımlı olmayan güç demektir.²

Egemenlik kavramı, 1789 Fransız İhtilâlinde önce, kralın devlet gücüne tek başına sahip oluşunu meşru bir temele oturtmak, monarşinin hukukî izahını yapabilmek için, **Jean Bodin** gibi yazarlar tarafından ortaya atılmıştı. O tarihte egemenlik dinî ve ilâhî bir kaynağa bağlanıyordu: Kral, Tanrının isteği ile, egemen idi. Devletin **bütün** gücü kral’da toplanmıştı. XIV. Louis’in “*Devlet benim*” sözüyle anlatmak istediği bu idi.

Fransız ihtilâli “egemenlik” kavramını eski hukuktan aldı; kral yerine millete mal etti.

Egemenlik sözcüğünün iki değişik tarzda kullanıldığını hemen açıklığa kavuşturmak gerekir: “*Devletin egemenliği*” ile “*Devlet içinde egemenlik*” birbirinden ayrı iki gerçeği, hiç değilse, egemenliğin birbirinden farklı iki görünüşünü ifade eder.

“*Devletin egemenliği*” bir Milletlerarası Hukuk konusudur. Bir devletin egemen olması, o devletin kendisi dışında bir güce tâbi olmaması demektir. Mânda veya himaye altında bir yönetim, bir sömürge, egemen değildir. Bağımsız bir devlet egemendir.

¹ Milliyetçilikle milli egemenliğin ilişkisi hakkında, bk. Turhan Feyzioğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (AAMD) cilt 1, sayı 2, s. 355 ve s. 401-403.

² Georges Burdeau, *Droit Constitutionnel et Institutions Politiques*, Paris 1968, s. 115; Hamza Eroğlu, *Millî Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız*, AAMD, cilt 1, Sayı 1, Kasım 1984, s. 137.

Eğer bir ülke (isteyerek ve eşit şartlarla katıldığı andlaşmalar, sözleşmeler, milletlerarası kuruluşlar dışında), kendi iradesi ve rızası olmaksızın, başka bir devletin veya devletler topluluğunun emrine ve gücüne tâbi ise, o ülkede bağımsız bir devletin varlığından söz edilemez. Devlet, üç unsura (ögeye) dayanır:

- (1) Sınırları belli bir ülke;
- (2) Aynı siyasî otorite altında birlikte yaşayan bir insan topluluğu;
- (3) Kendisinden üstün bir güce bağımlı olmayan bir kudret, yani "egemenlik".

Kısacası, devletin üç unsurundan biri olan egemenlik, devletin egemenliğidir; bir başka deyimle, devletin kendisi dışında bir güce bağımlı olmamasıdır.

Buna karşılık, "devlet içinde egemenlik" denilince, söz konusu olan, devletin gücünün nereden kaynaklandığı, bu güce kimin sahip olduğu ve bu gücün nasıl kullanılacağıdır. Devlet içinde egemenliğin bir şahsa, bir hanedana mı; bir zümreye mi; yoksa millete mi ait olacağı sorunu milletlerarası hukukla değil, iç kamu hukukuyla, Anayasa hukukuyla ilgili bir sorundur.

Kanımızca, **Atatürk** Bağımsızlık Savaşı'nın başlarında, "millet egemenliği" gibi sihirli, sürükleyici, güç yaratıcı bir ilkeyi giriştiği kutsal mücadelenin dayanağı yaparken, egemenliğin *hem* milletlerarası hukuku, *hem* Anayasa hukukunu ilgilendiren yönlerini bir arada ve çok ustaca belirtmeği başarmıştır.

Millet egemenliği ilkesini, **Atatürk**, yerine ve zamanına göre, hem Türk devletini parçalamak ve milletimizi köleleştirmek isteyen dış düşmanlara karşı güçlü bir silâh olarak değerlendirmiştir; hem de düşman işgalindeki bir şehirde, önce mücadele azmini ve imkânını yitiren, giderek düşman iradesine boyun eğen, istilâcılarının oyuncağı haline düşen, Anadolu'daki milliyetçi liderleri ölüme mahkûm ettiren, düşmanla yapılan ve yapılacak müzakerelerde gerekli direnişi gösteremediği ve gösteremeyeceği meydana çıkan padişaha ve hükûmetine karşı kullanmıştır.

Atatürk, "Egemen olan millettir. Bu egemenlik kimseye devredilemez. Kimseye bölüşülemez. Millet kendi kaderini kendi eline almıştır" derken, bir yandan dışa karşı mücadelede TBMM hükûmetinin meşruluğunu ve Türk milleti adına konuşma hakkının yalnız TBMM de ve Hükûmetinde olduğu görüşünü güçlü bir prensibe dayandırmayı başarıyor; bir yandan da saltanatın ilgası, Cumhuriyetin ilânı, Hilâfetin kaldırılması, çağdaşlaşma hamlelerinin yapılması gibi başlangıçta açıklanması asla mümkün olmayan daha uzak ve içe dönük hedefler için gerekli fikrî temeli oluşturuyordu.

Atatürk egemenlik sözünün Devletler hukukundaki ve Anayasa hukukundaki iki ayrı anlamını çok iyi biliyordu.

Egemenliği "*O bir siyasi nüfuzdur ki, devlet kavramının özünde vardır*" diye tanımlarken ve egemenliğin "*milleti dışta temsil ve başka milletlere karşı savunma yetkisini*" içerdiğini belirtirken,³ daha çok egemenliğin devletler hukukunu ilgilendiren yönünü, devletin dışa karşı egemenliğini, devletin bağımsızlığını⁴ kastedmektedir. Buna karşılık 30 Ağustos 1924 de, Büyük Zaferin ikinci yıldönümünde Dumlupınar'da yaptığı ve bir hitabet şaheseri olan konuşmasında:

*"Millî egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, yok olur"*⁵

dediği zaman, daha çok, Anayasa hukuku sorunu olan, "devletin içinde egemenlik" konusunu işlemektedir.

Atatürk, İzmir İktisat Kongresini açarken yaptığı konuşmada, 1921 Anayasasının egemenliği kayıtsız şartsız millete veren hükmünü önemle hatırlatmıştır. Bu konuşmanın yapıldığı tarihte henüz içerde Cumhuriyet ilân edilmemiş; dışarda barış andlaşması imzalanmamıştır. İzmir İktisat Kongresi Lozan Konferansında Türk devletinin dışa karşı egemenliği, yani bağımsızlığı ile ilgili konulardan dolayı bunalmış çıktığı, hatta konferansın kesintiye uğradığı bir sırada, 17 Şubat 1923 de toplanmıştır. **Atatürk**, bu kongrede yaptığı özlü ve güçlü açış konuşmasında, "*millî egemenlik*" deyimini, yer yer, Türk devletinin dışa karşı bağımsızlığını vurgulayacak şekilde kullanmıştır.

Atatürk, gerçek bağımsızlığın ve millet egemenliğinin sadece askerî ve siyasi zaferlerle, kâğıt üzerine yazılacak kurallar veya kanun maddeleriyle sağlanmasının mümkün olmadığını belirttikten sonra, kazanılan büyük askerî ve siyasi zaferlerin, ekonomi alanında elde edilecek yeni zaferlerle taçlandırılması, "*iktisadî egemenliğimizin*" (hâkimiyet-i iktisadiye) güçlendirilmesi zorunluğunu anlatmış: yeni devlet sağlam bir ekonomik temele

³ A. Âfetinan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara 1969, s. 388 ve 389.

⁴ Atatürk'e göre, tam bağımsızlık "*millî varlığın ve hayatın esasıdır*"; devletin işlerine karşılığını asla kabul etmez; her türlü "*yabancı güdümünü ve himayesini*" reddeder; "*devletin ve milletin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla*" milletimize saygılı olan ve ülkemize karşı yayılmacı emeller beslemeyen devletlerle işbirliğini tabii görür; "*muhtemel bir saldırgan, saldırısının yanına kâr kalmayacağını açıkça anlatmak*" amacını güden milletlerarası güvenlik andlaşmalarına ve kuruluşlarına karşı değildir. Atatürk, bağımsızlığın "*ekonomik alanda güçlü olmağı gerektirdiğini*" de belirtir. (*Atatürkçülük, III. kitap*, Ankara 1983, s. 9-11 ve bu sayfalarda atfı yapılan Atatürk'e ait sözler).

⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. III, ikinci baskı, 1959, s. 179.

dayandırılmazsa düşmanların egemenlik ve bağımsızlığımızı kundaklayacağına dikkati çekmiştir.⁶

Aynı konuşmanın bir başka yerinde, Lozan görüşmelerine değinerek, Türk milletinin siyasi alanda olduğu gibi, iktisadi alanda da esirliği kabul etmeyeceğini hatırlatan **Atatürk**, “bağımsızlık” ve “milli egemenlik” deyimlerini yan yana kullanıyor ve şöyle diyor:

*“Hâlâ karşımızdakiler eski Osmanlı devletinin tarihe karıştığını; bugün yeni Türkiye devletinin var olduğunu ve bu Türkiye devletini kuran milletin çok azimli ve kahraman bir millet olduğunu ve bu milletin tam bağımsızlığından ve milli egemenliğinden zerre kadar fedakârlık yapamayacağını anlamamışlardır”.*⁷

Atatürk’ün, egemenlik kavramını iyi incelediğini ve konunun iki ayrı cephesini göz önünde tuttuğunu görmek için, kendi el yazısı ile yazdığı bazı sayfalara bakmak yeterlidir. **Atatürk**, kendi el yazısı ile, egemenlik konusunun “*hukuk-u düvel*”i (devletler hukukunu) ve “*hukuk-u esasiye*”yi (anayasa hukukunu) ilgilendiren yönleri olduğunu belirtmiştir.⁸

Zamanlama Dehası

Atatürk gençliğinde Fransız inkılabıyla ve bu inkılâbı besleyen fikir akımlarıyla ilgili eserler okumuştur.

Namık Kemal’in vatan ve hürriyet kavramlarını coşku ile işleyen eserlerinin **Atatürk**’ü etkilediği de bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Doğu cephesinde görevli iken hâtıra defterine yazdıklarından, o çetin savaş şartları içinde, **Namık Kemal**’in fikir hürriyeti ve meşrutî yönetimle ilgili görüşlerini içeren “*Makalat-ı Siyasiyye ve Edèbiyye*” adlı eserini okuduğunu öğreniyoruz.

Namık Kemal fransız inkılâbını etkileyen düşünürlerden **Jean-Jacques Rousseau**’nun “*İçtimâî Mukavele*” (*Contrat Social*) adlı ünlü eserinden makalelerinde bahsetmiştir. Hatta “halk hâkimiyeti” sözünü kullandığı da olmuştur; ancak halkın, kendi arzu ve iradesi ile, Osmanlı Hanedanına biat ettiği görüşünü savunmuştur: “İçtimâî mukavele” gereğince Osmanlı Hanedanına sâdik kalınacaktı. Ancak meşrutî bir idare istenecekti.

Mustafa Kemal ise, **Rousseau**’yu başka şekilde değerlendirmişti. 1 Aralık 1921 de TBMM de yaptığı konuşmada, **Rousseau**’nun fikirlerini

⁶ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C II, Ankara 1959, 2. baskı, s. 107.

⁷ *Aynı eser*, s. 109-110

⁸ Prof. Dr. A. Âfetinan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara 1969, s. 394 de yer alan el yazısı.

baştan sona kadar incelediğini belirten **Mustafa Kemal Paşa**,⁹ onun hayali, hatta çılgınca bulduğu bazı fikirlerine katılmıyor, fakat millî egemenliği gerçekleştirmek için onun düşüncelerinden gereken ölçüde yararlanıyordu. **Rousseau**'nun "bir insanda olduğu gibi, insanlardan kurulu bir toplumda da irade vardır" tarzındaki görüşünü, Büyük Millet Meclisi kürsüsünden tekrarlıyordu. Bu karşılık, **Rousseau**'nun millî iradeyi yurttaşlar arasında bölüştüren (meselâ onbin nüfuslu bir ülkede her yurttaşın millî iradenin onbinde birine sahip olduğunu ileri süren) görüşünü **Mustafa Kemal** benimsememişti. Millî iradeyi kişiler arasında bölüştüren bu görüşün, **Rousseau**'nun eserindeki başka fikirlerle de bağdaşmadığı ortada idi. Esasen, 1789 dan sonra yapılan Fransız Anayasaları da, Fransız kamu hukuku doktrini de, egemenliğin yurttaşlar arasında bölüşülmesi fikrini reddetmiş, **Rousseau**'nun teorisine körü körüne bağlı kalmamıştı.¹⁰

Önemli olan teorilerin ayrıntıları değildi. Millî egemenlik fikri, çağımızda, artık eski (ve birçok yönleri tartışılan) bir teoriyi değil, çok yüce bir siyasi ideali, "demokrasi ideali" ni ifade etmek için kullanılır hale gelmişti.¹¹ **Atatürk** de bu çağdaş yorumu benimsemişti: Millî egemenlik, bağımsızlık ve demokrasi demektir; istibdada karşı, esarete karşı, milletin haklarını savunmak demektir.

Yaptığı incelemeler sonunda onun zihninde ve gönlünde yer eden gerçekler şunlardı: Egemenliği dinî temellere dayayan, hanedanların yetkilerini ilahî bir kaynaktan aldıklarını ve hükümdarların Tanrının yer yüzündeki gölgeleri olduklarını ileri süren görüşlerin hiç bir geçerliliği kalmamıştı. Milletin, egemenliğini rızasıyla hanedana devrettiğini iddia eden görüşler de anlamsız ve geçersizdi. Millete ait olan egemenlik ne hisselerle bölünebilir, ne de başkasına devredilebilirdi.

⁹ Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerini belirten kanun teklifi üzerindeki konuşması, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt I*, ikinci baskı, Ankara 1961, s. 216. **Rousseau**'nun "Contrat Social" adlı eseri, *Mukavele-i İhtimayye* adı ile 1913 de tercüme edilmişti. Montesquieu'nün "L'Esprit des Lois" adlı eseri de "Ruhü'l-kavânî" adı ile çevrilerek 1923 de Millî Eğitim Bakanlığınca bastırılmıştır ve **Atatürk**'ün özel kitaplığında bulunan eserler arasındadır (Bk. Ş. Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşümler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1982, s. 14).

¹⁰ **Rousseau**'nun "Contrat Social"ında yer alan, "On bin kişiden kurulu bir toplumun her üyesinin egemen gücün onbinde birine sahip olduğu" yolundaki görüş (kitap IV, bölüm 1 ve kitap III, bölüm 1) ünlü fransız hukukçusu Duguit tarafından eleştirilmiştir. 1789 Fransız inkılabından sonra kurulan Millet Meclisi (Assemblée Nationale) de "millet egemenliğinin bir ve bölünmez olduğu" görüşünü benimsemiştir. (Duguit, *Traité de Droit Constitutionnel, Théorie générale de l'Etat*, Chapitre III, § 36).

¹¹ İsmet Giritli, *Atatürk Cumhuriyeti*, İstanbul 1984, s. 43.

Millî egemenlik fikri, önünde durulması güç ve kitleleri sürüklemeye elverişli bir fikirdi. **Atatürk** bu fikirden en iyi şekilde yararlanmıştı.

Bir ilkenin, hem dış düşmanları yenebilmek, hem içteki işbirliği ve ihanet çevrelerini meşruluk temelinden tamamiyle yoksun bırakmak; hem de ileride gerçekleştirilmesi düşünülen büyük bir inkılabı sağlam zemine oturtmak için, bu kadar etkili ve başarılı şekilde değerlendirilmesinin bir başka örneğini tarihte bulmak zordur.

Atatürk, mücadelenin ilk aşamasında bir kısım arkadaşlarını kaygılandırmamak, millî güçleri dağıtmamak için dikkatli davranmak zorunda idi; millet egemenliği ilkesinin tam olarak uygulanmasının sonuçta Padişahlığın, hatta halifeliğin kaldırılmasına yol açacağı gerçeğini açıklamaktan dikkatle kaçındı. İlk aşamada, "millet egemenliği" ilkesini, **Sevr**'i yırtmak için kullanmak ve bu uğurda bütün millî güçleri seferber etmek gerekiyordu. İstilâcıları vatanımızdan kovup dışa karşı bağımsızlığı sağlamak öncelik taşıyordu. Millet egemenliği ilkesinin devletin iç yapısı açısından gerekli kıldığı düzenlemelerin bir kısmı ancak dışa karşı bağımsız bir devlet kurulduktan sonra gerçekleştirilebilirdi.

Millet egemenliği ilkesini değerlendirirken, bu ilkenin içerdiği sonuçları, zamanı geldikçe, birer birer öne sürmek suretiyle, sorunları birbiri ardından ve adım adım çözmesi, **Atatürk**'ün üstün önderlik niteliğini ve zamanlama dehâsını gösterir.

Dayanacağı Fikirleri Yolun Başında İyi Seçen Bir Önder

Atatürk, giriştiği çetin mücadelenin başında, dayanacağı fikirleri çok iyi seçmişti. Samsun'a ayak basmasıyla başlayan büyük yolculuğun daha ilk adımında, 22 Mayıs 1919'da İstanbul'a, Sadaret Makamına, gönderdiği bir raporda aynen şöyle diyordu:

"Millet yekvücut olup hâkimiyet (egemenlik) esasını, Türklük duygusunu hedef ittihaz etmiştir".¹²

Bu tek cümlenin içinde, Millî Mücadele'nin dayanacağı **üç temel ilke** sığdırılmıştı: a) Milletın birleşmesi, b) Milletın egemenliği, c) Türk milliyetçiliği.

Öyle sanıyoruz ki, burada hâkimiyet (egemenlik) sözcüğü, bilinçli olarak, çok dikkatli şekilde ve yukarıda belirttiğimiz iki anlamı da kapsayabilecek tarzda kullanılmıştır. Daha çok, bağımsızlık anlamına ağırlık verilmiştir.

¹² Utkan Kocattürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Ankara 1983, s. 44.

Bu rapordan tam bir ay sonra, 22 Haziran tarihli ünlü Amasya Tamimi yayınlanmıştır. Bu tamimde şu temel görüş yer alır:

“Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”.

Amasya Tamiminden bir ay sonra ise, 23 Temmuz 1919 da Erzurum Kongresi toplanır. Bu Kongrenin 3 Ağustos tarihli bildirisinde “millî irade” sözüne yer verildiğini görüyoruz:

“Kuwa-yı Milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır”.

Bu kararda da, “millî irade” sözü Halife-Padişaha ümit bağlayan bir kısım halk kütlelerini ve aydınları kırmayacak bir metin içinde kullanılmıştır. Eylül başında, Sivas Kongresi kararında da aynı hüküm tekrarlanacaktır.

O dönemde, hâlâ kurtuluşu “manda” da arayan, kaderimizi bir yabancı devlete teslim etmeği tek çare olarak görenler vardır. *Nutuk*'da, Samsun'a çıktığı tarihteki genel durumu özetledikten sonra, **Atatürk**'ün, o tarihte öne sürülen çeşitli kurtuluş çarelerine değinerek, kendi görüşünü, “millet egemenliği” temeline dayalı şu sözlerle belirttiğini hatırlayalım:

*“Efendiler, ben bu kararların hiç birinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi... Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!... İşte daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.”*¹³

Atatürk'ün önderliğinde Anadolu'da örgütlenmeğe başlayan mücadelenin fikir temellerini ve yönünü erken teşhis edenlerden biri, İstanbul'daki İngiliz amirali **Robeck**'tir. Sivas Kongresinin kapanışından sadece 6 gün sonra, 17 Eylül 1919 da, İstanbul'dan Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, **Amiral Robeck, Mustafa Kemal Paşa** önderliğindeki miliyetçilerin, “devamlı olarak, Anadolu'da bağımsız bir Cumhuriyet kurma yolunda ilerlediklerine” ve İstanbul Hükûmeti ile yapılacak bir Barış Andlaşmasının, milliyetçiler tarafından kabul edilmeyeceği için, bir anlam taşımayacağına dikkati çekiyordu.¹⁴

Atatürk, Erzurum'da ve Sivas'ta, millî direniş hareketini bir teşkilâta kavuşturmağa, ona bir meşruluk temeli kazandırmağa çalışmıştı. “Heyet-i

¹³ **Nutuk**, cilt I, (Millî Eğitim Basımevi, İst. 1981. ondördüncü basılış) s. 12.

¹⁴ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, I. cilt, Ankara, 1973, s. 104. (1831 sayılı telgraf).

Temsiliye” bu ihtiyaçtan doğmuştu. Bunu yaparken mücadelenin fikir ve tanıtma yönünü de ihmal etmiyordu. Sivas’tan geçerken, orada kurduğu gazetenin adı: “*İrade-i Milliye*” (Millî İrade) idi. Ankara’ya geldikten az sonra ise, “*Hâkimiyet-i Milliye*” (Millet Egemenliği) adlı gazeteyi kuracaktı. **Atatürk’ün** Anadolu’da kurduğu ilk iki gazeteye verdiği bu adlar elbette raslantı değildi.

Mazhar Müfit Kansu, anılarında, **Atatürk’ün** daha Erzurumda iken millet egemenliğinin sonucu olarak devlet şeklinin Cumhuriyete dönüşeceğini özel bir konuşmada söylediğini nakleder.¹⁵ Bunlar nihayet özel bir sohbette söylenmiş sözlerdir, denebilir. Ancak, **Atatürk’ün** Ankara’ya ayak bastığının ertesi günü, 28 Aralık 1919 da Ankara ileri gelenlerine hitaben yaptığı çok önemli konuşmada söylediği şu sözler **daha yolun başında**, milletın egemenliği ilkesinin onun gönlünde ve zihninde yer ettiğinin kesin delilidir:

“*Teşkilâtımızda*¹⁶ /*Kuvayı Milliye’nin âmîl ve iradei milliye’nin hâkim olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir hâkimiyet tanırlar: Millet Hâkimiyeti...*”¹⁷

Atatürk millet iradesi ve millet egemenliği ilkelerine dayalı bir mücadeleyi adım adım teşkilâtlandırırken, İstanbul’da Meclis-i Mebusan toplanacak, bu Meclise girmesi sağlanan “Müdafaa-i Hukuk” çuların çabasıyla Misak-ı Millî (Millî And) kabul edilecekti.¹⁸

Sarayın Bakış Açısı: Çoban ve Sürü

O günlerde, “millet”e ve milletın egemenliği konusuna Sarayın ve Ankara’nın ne kadar farklı şekilde baktıklarını **Rauf Orbay**’ın hâtıratında yer alan ilginç bir sahne çok iyi sergiler.

Rauf Bey, Balıkesir Milletvekili **Abdülaziz Mecdi efendi** ve Konya Milletvekili **Vehbi efendi**, birlikte Saray’a giderek **Vahdettin**’i biraz yüreklendirmeye çalışırlar. Saray’ın pencerelerinden Dolmabahçe önünde demirleyen düşman donanması görünmektedir.¹⁹ Vehbi efendi:

¹⁵ *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, cilt I ve II, Türk Tarih Kurumu Yayını, s. XIII, 130-131, 595-600.

¹⁶ Henüz ne TBMM, ne de TBMM Hükümeti ortada yoktur. Mustafa Kemal Paşa, bu sebeple “*teşkilâtımız*” deyimini kullanıyor.

¹⁷ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, ikinci baskı, Ankara 1959, s. 11.

¹⁸ Misak-ı Millî, Kuva-yı Milliyeci üyelerin kurduğu “*Felâh-ı Vatan*” grubunun etkisiyle 28 Ocak 1920’de yapılan gizli toplantıda kabul ve imza edildi. 17 Şubat 1920 de, Meclisin açık oturumunda Edirne Milletvekili Şeref bey tarafından okundu.

¹⁹ İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 61 parçalık bir donanma, Mondros Mütarekesinden sonra, 13 Kasım 1918 de İstanbul limanına girmiştir. Düşman

— *Ne yapsalar milleti yıldırılmazlar... Müsterih olunuz Padişahım*"
der. **Vahdettin**'in içi rahat değildir:

— *"Rica ederim, dikkat edin, Bu adamlar her şeyi yaparlar. Meclisteki sözlerinize dikkat edin"*

diye cevap verir.

Bu defa, heyecana gelen **Abdülaziz Mecdi** efendi, düşman savaş gemilerini göstererek şöyle der:

— *Padişahım, bu kâfirlerin zoru işte su kenarına kadar geçer. Ötesinde sökmez. Anadolu pulattır... Atıldığı mücadelede mutlak muvaffak olacaktır. Bundan emin olunuz"*.

Vahdettin, söylenenleri duymuyormuş gibi aynı nakaratı tekrarlar:

— *Tekrar ediyorum. Akıl için yol birdir. Vaziyet meydandadır. İsterlerse yarın Ankara'ya giderler"*.

Rauf bey kendini tutamaz. Meclis-i Mebusan-ın kabul ettiği Misak-ı Milli'yi hatırlar. *"Milletin sizden istediği, Meclis kararı olmadan herhangi bir milletlerarası vesikayı imzalamamızdır. Aksi takdirde geleceği çok karanlık görüyoruz"* der.

Padişah bu sözler üzerine, sinirliliğini açıkça belirten bir tavırla koltuğundan kalkar, bakişlarını **Rauf** beye dikerek:

— *"Rauf bey! ... der. Bir millet var, koyun sürüsü... Buna bir çoban lâzım... O da benim"*.

Rauf bey, o anda, bu sürü ve çoban benzetmesini Vahdettin'in ağzından daha önce de duymuş olduğunu hatırlar. ²⁰

Atatürk'ün Bakış Açısı: Egemenliğe Lâyık Şerefli Millet

Atatürk ise, aynı dönemde, Anadolu'nun yoksul, ama yiğit halkının çilesini paylaşmakta, milletinden kuvvet almaktadır. Onun millete bakış açısı bambaşkadır.

donanmasının İstanbul'a girişini o gün Suriye cephesinden İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa Haydarpaşa'da görür; gözü yaşlı yaverini teselli ederek, *"geldikleri gibi giderler"* der. Beş yıl kadar sonra, 2 Ekim 1923 de, Mustafa Kemal Paşa'nın ve arkadaşlarının savaşta ve diplomaside sağladıkları zaferlerle, bu donanma İstanbul'dan ayrılacaktır. İngiliz komutanı Harington, Fransız komutanı Charpy, İtalyan komutanı Mombelli ve işgalci askerleri, Türk bayrağını selâmlayarak gemilerine binecekler ve Türk İstanbul'u gerçek sahibine bırakacaklardır.

²⁰ Nakleden, Ord. Prof. Reşat Kaynar, *"Atatürkçülük Nedir"* başlıklı makale, *Atatürkçülük, II. kitap*, Gnkur, Basımevi, Ankara 1983, s. 25-26.

1919 un ekim ayında, Kongrelerden sonra Amasya'dadır. **Ruşen Eşref** ziyaretine gelmiştir. Birlikte bir pazar yerine giderler. Halkın üstü başı, hali perişandır. **Mustafa Kemal Paşa**'ya yakınlık gösterirler. Büyük önder **Ruşen Eşref**'e dönerek şöyle der:

*"Böyle milletten nasıl ayrılırsın? Bu palaspârelerin içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey!... Çanakkaleyi kurtaran bunlardır. Kafkasya'da, Galicya'da, şurada, burada arslanlar gibi çarşıyan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır."*²¹

TBMM nin açılışından az sonra, cepheden gelen kötü haberler bazı milletvekillerini kaygulandırınca, kürsüden şu sözleri söyleyecek olan da odur:

*"Batı milletlerini, bütün dünya milletlerini tanırım. Fransızları tanırım, Almanları, Rusları... şahsen tanırım ve bu tanışmam da harp sahalarında olmuştur, ateş altında olmuştur. Ölüm karşısında olmuştur. Yemin ederek size temin ederim ki, bizim milletimizin manevî kuvveti bütün milletlerin manevî kuvvetinin üstündedir."*²²

Daha ileri bir tarihte, İzmit'te İstanbul gazetecileri ile konuşurken, **Mustafa Kemal Paşa**, şöyle diyecektir:

"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Olaylar ve tariht tecrübelerimiz milleti koyun sürüsü gibi gören idare tarzlarının ülkemizde uygulanamayacağını göstermiştir".²³

Sarayın bakış açısından çok farklı olarak, **Atatürk**'ün gözünde, Türk milleti bir çobanın yönettiği sürü degildir. Tarihin en şerefli milleti olan Türk milleti egemenliğin tek ve gerçek sahibi olmağa lâyıktır.

Millet egemenliğini gerçekleştirme yolunda en büyük adım B.M.M.'nin kurulması olmuştur.

²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, ikinci baskı, Ankara 1961, s. 10.

²² 8 Temmuz 1920 de TBMM kürsüsünde yaptığı konuşma, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, 2. baskı, Ankara 1961, s. 83-84.

²³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, Ankara 1959, s. 58.— Rahmetli arkadaşım Prof. Seha Meray'ın haklı olarak "*Lozan'ın öncüsü*" unvanını verdiği İstanbul Darülfünunu Devletler Hukuku Profesörü Ahmet Selâhattin bey, İstanbul'daki teslimiyetçilere karşı Türk milletinin bağımsızlığını ve egemenliğini savunan yurtsever bir bilgindi. Son Osmanlı Padişahının topladığı "saltanat şurası" nda, toplantıya Darülfünun temsilcisi olarak katılan Profesör Ahmet Selâhattin bey, şöyle demişti: "*Şûra-yı saltanat toplamamın zamanı çoktan geçmiştir. Şimdi devir şûra-yı millet toplama devridir*". (Bk Haldun Taner'in *Demokrasi kuru bir etiket değildir* başlıklı yazısı, *Milliyet* 28 Nisan 1985).

Adı ve Rubu ile Büyük Olan Meclis

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de, İstanbul'un işgalinden 3 gün sonra, mülkî ve askerî makamlara, Ankarada BMM'nin toplanmasını öngören ve tam metni *Nutuk*'ta bulunan ünlü bildirisini gönderir. *Nutuk*'ta anlattığına göre, bildirinin ilk taslağında "meclis-i müessisan" (kurucu meclis) deyimini kullanmıştır:

*"Maksadım da toplanacak Meclisin rejimi değiştirmek yetkisiyle ilk anda donatılmış olmasını sağlamaktır. Fakat bu deyim kullanılması amacı gerektirdiği ölçüde açıklayamadığım için veya açıklamak istemediğim için, Erzurum ve Sivas'tan ikaz edildim. Bunun üzerine "selâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis" (olağanüstü yetkilere sahip bir meclis) deyimini kullanmakla yetindim"*²⁴

der. **Mustafa Kemal Paşa**, yine de, zamanı geldiğinde, bu Meclisin bir "Kurucu Meclis" gibi kararlar vermesini sağlayacaktır.

22 Nisan 1920'de, Büyük Millet Meclisinin toplanışından bir gün önce yayınladığı acele bir telgraf tamiminde, **Mustafa Kemal Paşa**, Büyük Millet Meclisinin açılacağı 23 Nisan gününden itibaren

*"bütün mülkî ve askerî makamların ve bütün milletin başvuracağı yer Büyük Millet Meclisidir"*²⁵

diyerek, millet adına egemenliği kullanacak olan makamı belli etmiştir.

Birinci Meclis bir bakıma Müdafaa-i Hukuk kongrelerinin bir devamı idi... Bu meclis, eski Osmanlı nâzırlarıyla telgraf memurlarını, valilerle mahkeme zabıt kâtiplerini; Avrupada yüksek öğrenim görmüş kişilerle, medrese tahsili görmüş, o zamanki adıyla "ilmiye sınıfı" mensuplarını; aydın komutanlarla adları hizasına rütbe olarak sadece "aşiret reisi" yazılı kimseleri bir araya toplamış olan bir Meclisti. Üyeleri birleştiren tek nokta, hepsinin yüreğini saran vatanseverlik duygusuydu; istilâ ordularını yurttan kovuncaya kadar yılmadan mücadeleyi sürdürmek yolundaki ortak azim ve kararlılığı.

Bu Meclis yiğit bir Meclisti. Türk milleti adına bağımsızlık mücadelesini yürütmeye lâyık ve muktedir bir Meclisti. Kütahya-Eskişehir cephesinde durum güçleşip düşman Ankaraya doğru ilerlemeğe başladığında, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde, **Fevzi Çakmak Paşa** Büyük Millet Meclisinde konuşur ve orduyu bir şehrin savunulmasına mecbur etmeyerek daha rahat plânlar yapılabilmesini kolaylaştırmak için,

²⁴ *Nutuk*, cilt I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1981, 14. basılış, s. 421.

²⁵ *Aynı eser*, s. 432.

bir ihtiyat tedbiri olarak, Meclisin ve Hükûmetin Ankara şehriden ayrılmasını önerir. Bakanlar Kurulunun konuyu tartıştığını ve hükûmet merkezinin Kayseri'ye naklini çeşitli yönlerden yararlı gördüğünü anlatır.

Milletvekillerinin cesur tepkileri göz yaşartıcıdır. Milletvekilleri Ankara'dan ayrılırsa, halkın, hele cephedeki ordunun morali sarsılmayacak mıdır? Erzurum Milletvekili **Mustafa Durak** beyin sözlerine bakınız:

*“Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklâl bekçisidir. Nerde isterse orada harbini yapar... Büyük Millet Meclisi buradan gitmemelidir... Halkı serbest bırakmalı, aileleri serbest bırakmalı. Biz burada öleceğiz. Tam o gün gelmiştir. Büyük Millet Meclisi âzâları birer tüfek alsınlar. Burada top patlayıncaya kadar Ankara'da kalsınlar. Meclisin buradan gitmesi bütün milletin maneviyatını kırar... Kanımızı, canımızı feda etmek için geldik... Biz bu kürsüyü bekliyoruz. Ankarayı bekliyoruz.”*²⁶

Fevzi Çakmak Paşa yeniden hükûmetin görüşünü savunur. Karesi Milletvekili **Basri Bey** kürsüdedir:

“Biz Polatlı'ya gidelim. Böylece halkı son katreye kadar fedakârlık etmeye hazır bir duruma getirmiş olacağız. Çünkü biz örnek olacağız... Cephenin arkasında, cephenin yakınında muhterem Meclis heyetini gören ordu, muhterem Meclisini düşünerek daima ileri gidecektir. Benim kanaatım budur”.²⁷

Bu Meclisin asker ve sivil üyeleri devamlı olarak milletin içinde ve yanındadırlar. Onları kâh düşman karşısında en ön saflarda; kâh Meclis kürsüsünde, kâh Moskova'da, Londra'da, Roma'da TBMM Hükûmeti adına diplomatik temaslar yaparken görürsünüz!... Cephede askere moral verirler; cephe gerisinde, kürsülerden, cami mimberlerinden halkı aydınlatırlar; millettten fedakârlık isterler; **Mustafa Kemal Paşa'nın** “zafer er veya geç, fakat mutlaka kazanılacaktır” yolundaki sarsılmaz inancını millete aktarırlar!...

Millet de bir yiğit, bir yüce millettir. Meclisinden desteğini esirgemez. “**Anadolu kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**” bu Meclise şöyle seslenir:

“Giydiğimiz kefen, yediğimiz zehir olsun... Yeter ki düşmanı kovunuz”.²⁸

Bir başka telgrafta, Anadolu Türk kadınları İstanbul Hükûmetine ders verirler:

²⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara 1980, cilt 2, s. 103.

²⁷ Aynı cilt, s. 124.

²⁸ Prof. Dr. Tanık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2. baskı, İstanbul 1981, s. 69

*“Erkeklerimiz değil, kadınlarımız bile artık bu adaletsizliğe tahammül edemeyeceğiz. Bıçak kemiğe dayandı. Türklere iki yol vardır: Ya şerefle yaşamak, ya namusu ile ölmek. Üçüncü bir yol bilemiyoruz”.*²⁹

İstanbul’un işgali üzerine, işgal devletlerinin temsilcilerine gönderdikleri telgrafta ise şöyle derler:

*“Eğer maksat Türk milletini boğmak, öldürmek, tamamen yok etmekse, bu imkânsızdır... Her gün bahsettiğiniz medeniyete, hak ve adalete dönünüz. Ancak bir eşkıya çetesinin yapabileceği bu haksızlıklara son veriniz. Türkler hiç bir zaman isteklerinize boyun eğmeyeceklerdir”.*³⁰

Buna karşılık, teslimiyetçi İstanbul Hükümeti, onun bir avuç işbirlikçi fetvacıları, kaleşörleri durmadan Büyük Millet Meclisine ve liderlerine tehditler, idam fermanları yağdırırlar.

“Yunani silâhla yenmemiz hayaldir. İzmir’i, Edirneyi kılıçla, kuvvetle kurtarmak tasavvuru, rüyadır, hülyadır... Ankaradakilerden bir başarı beklemek cehalettir, budalalıktır... Bunların hepsi haindir”.

tarzındaki yazılara Dumlupınar zaferinden bir, iki hafta öncesine kadar, hatta 26 Ağustos günü İstanbul’da basılan bazı gazetelerde rastlarsınız. Ama hiç bir tehdit milli egemenliğin temsilcisi Büyük Millet Meclisini ve onun Başkanını yolundan çeviremez.

24 Nisan 1920 Kararı

Büyük Millet Meclisinin açılışının hemen ertesi günü, **Mustafa Kemal Paşa**, bu Meclisin millet iradesini temsil ettiğini resmî bir metinle belgelemekten geri kalmamıştır. Onun imzasını taşıyan 24 Nisan 1920 tarihli önerge Büyük Millet Meclisinde onaylanarak, şu esaslar ülkeye ve dünyaya ilân edilmiştir.

“Madde 3 - “Mecliste toplanan millet iradesini, bilfiil vatanın kaderine el koymuş olarak tanımak esas ilkedir. TBMM nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.”

*Madde 4 - Yasama ve yürütme yetkileri TBMM de toplanmıştır. Meclisten seçilecek ve vekâlet verilecek bir kurul hükümet işlerini görür. Meclis Başkanı bu kurulun da başkanıdır.”*³¹

Bu kararda Padişah ve halifenin, cebir ve baskıdan kurtulduğu zaman, Büyük Millet Meclisinin düzenleyeceği kanunî esaslar dairesinde vaziyetini

²⁹ Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, *Millî Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 1985, cilt 1, sayı 2, s. 428.

³⁰ Aynı makale, s. 431.

³¹ *Nutuk*, Millî Eğitim Basımevi, 1981, Cilt II, s. 438-439

alacağı da belirtiliyordu. Bir yandan “millet egemenliği” ilkesine dayalı bir Meclis kurulurken, bir yandan da Padişahın yetkilerini ileri sürerek işleri güçleştirecek olanlara fırsat vermemek için, çok dikkatli davranılıyordu. “Kabine” sistemine yer verilmiyor, ayrı bir devlet başkanı seçmekten de kaçınılıyordu.

Atatürk bu konuda *Nutuk*'da şöyle diyor:

*“Millî Mücadelenin, başarıya yaklaştıkça, safha safha bugünkü döneme kadar millî irade rejiminin esas ve şekil açısından bütün gereklerini yerine getirmesi tabii ve kaçınılmaz bir tarihtir akış idi. Bu kaçınılmaz tarihtir akışı daha başlangıçta ben de görmüş ve sezmişim. Ancak bu sezgimizi başlangıçta bütün yönleriyle açığa vurup ifade etmedik... Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktır. Milletın gelişmesi ve yükselmesi için selâmet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim... Milletın vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişme istidadını, bir millî sır gibi vicdanında taşıyarak, sırası geldikçe bütün toplumumuza uygulamak mecburiyetinde idim”.*³²

Zafer kazanılıncaya kadar, padişah ve halifenin hukukî durumunun tartışılmasında yarar yoktu.

Atatürk, 1921 Anayasası hazırlanırken, padişahın ve halifenin yerinin belirlenmesini isteyenlere karşı çıkmış, bu konuların zamanı gelinceye kadar tartışılmaması için Büyük Millet Meclisinin bir gizli celsesinde önemli bir müdahalede bulunmuştu:

“Türk milletinin ve onun tek temsilcisi olan Yüce Meclisin vatanın ve milletın bağımsızlığını, hayatını temin için çalışırken, hilâfet ve saltanatla, Halife ve Sultanla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır”

dedikten sonra, o günkü padişahın düşmanların amaçlarına hizmet etmekte olduğunu anlatmıştı. Makamının kudretini ve yetkilerini kullanamayan veya millete ihanet eden bir kişinin esasen padişah ve halife olamayacağını hatırlatmıştı. O günkü şartlarda, bu zatı tahttan indirip yerine bir başkasını getirmeğe de imkân yoktu. İstanbul'da bir Halife ve Sultan dururken bir başkasına biat edip **Ali** ve **Muaviye** devrindeki gibi halifeler mücadelesi ile uğraşmak da manasızdı. O halde bu önemli ve nâzik konu şimdilik bir tarafa bırakılmıyordu.³³

24 Nisan 1920 tarihli karar, yeni Devletin ilk Anayasası yapılıncaya kadar yürürlükte kaldı.

³² *Aynı eser, Cilt I, s. 15-16*

³³ *Aynı eser, Cilt II, s. 566-567; Prof. Dr. Hamza Eroğlu, a.g. makale, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. 1, sayı 1, s. 145.*

Yeni Devletin İlk Anayasası: 20 Ocak 1921

İlk Anayasa, Büyük Millet Meclisi toplandıktan 9 ay sonra 20 Ocak 1921 de yürürlüğe girebildi. Bu Anayasa “Türkiye Devleti” adını verdiği yeni devletin dayandığı esasları ilk üç maddesinde, hiç bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde, belirtmişti:

Birinci maddenin ilk cümlesi, açıkça “*egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” diyerek bu ilkeyi ilk defa Türk Anayasa Hukukunun temel ilkesi haline getiriyordu. Aynı madde “*idare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır*” diyordu.

1921 Anayasası’sının ikinci maddesi, gerek yasama, gerek yürütme gücü ve yetkisinin, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan BMM de “*tecelli ve temerküz*” edeceğini belirtiyordu.

Üçüncü madde ise, “*Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti ‘Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’ unvanını taşır*” hükmünü getiriyordu.

Osmanlı “*Kanun-u Esasî*” sinin 3. maddesi, saltanatın, bir anlamda egemenliğin, halifelik de dahil olmak üzere, Osmanlı ailesinden hayatta olan en yaşlı erkeğe ait bulunacağını belirtiyordu. Aynı “*Kanun-u Esasî*”nin 7 maddesi, padişahın haklarının kutsal olduğunu hükme bağlıyordu.

Birinci Meşrutiyet Anayasası (1876 Kanun-u Esasî’si) hükümdarın egemenliğini sınırlayacak nitelikte bile değildi. İkinci Meşrutiyet’in bu Anayasada yaptığı değişiklikler de egemenliği millete vermekten uzaktı. Osmanlı devleti döneminde, millet egemenliğinin Anayasa hükmü haline gelmesi şöyle dursun, böyle bir fikrin ağızdan ileri sürülmesi bile güçtü. 1921 Anayasası, saltanatı resmen ve açıkça kaldırmadan, “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ilkesini devletin temeli yapmıştı.

Egemenliğin bir kişiye, bir aileye, bir zümreye değil, millete ait olduğunu en açık şekilde belirtmekle, 1921 Anayasası, bir bakıma saltanatın hukukî dayanağını kaldırmış sayılırdı. Saltanatın resmen kaldırılması ise, Büyük Zaferden hemen sonra gerçekleşti.

Saltanatın Kaldırılması

Yunan orduları vatanın bağrında yok edilince, Avrupa devletlerinin Ankara-İstanbul ikiliğinden yararlanmağa kalkışacakları belli idi.

Bir devletin iki hükûmeti olamazdı. Saltanatın devamı ve düşman işgalindeki bir şehirde çalışan hükûmetin barış görüşmelerinde söz sahibi olmağa hazırlanması, millî dava için tehlikeli olmağa başlamıştı.

Sadrazam **Tevfik Paşa**, 17 Ekim 1922 de, TBMM Başkanı olarak değil Başkomutan sıfatıyla **Mustafa Kemal Paşa**'ya bir yazı göndererek, kazanılan zaferle İstanbul-Ankara ikiliğinin sona erdiğini, Anlaşma Devletleriyle yapılacak barış görüşmelerine hem İstanbul, hem de Ankara Hükûmetlerinin katılacağını bildirmişti. Bu telgraf bardağı taşırın damla oldu.

Mustafa Kemal Paşa, Sadrazama gönderdiği cevapta, Türkiye Devletinin TBMM Hükûmeti tarafından yönetildiğini; İstanbul Hükûmetinin hukukî varlığının sona ermiş olduğuna TBMM ce birçok defa karar verildiğini ve İstanbul'daki "*kurulun*" barış görüşmelerine katılmağa hakkı olmadığını sert bir dille hatırlattı. (Atatürk'ün, cevabında, "İstanbul Hükûmeti" değil, "İstanbul'daki kurul" deyimini kullanması dikkat çekicidir).

Bu arada, Anlaşma Devletleri, 27 Ekim 1922 de, her iki "Hükûmeti" Lozan'da toplanacak Barış Konferasına davet ettiklerini açıkladılar.

29 Ekim 1922 de Sadrazam **Tevfik Paşa**, bu defa, doğrudan doğruya TBMM başkanlığına başvurarak teklifini tekrarladı. TBMM Hükûmeti, İstanbul'dakilerin konferansta temsil edilmesi halinde, kendisinin konferansa katılmayacağını Anlaşma Devletlerine bildirdi. Söz konusu devletler, sonunda, yalnız TBMM Hükûmetinin konferansa katılmasına razı oldular. Fakat, hâlâ düşman işgalinde olan İstanbul'da, kendisini yetkili gören bir hükümdarın ve bir sözde hükûmetin varlığı barış görüşmelerinde Türk tarafını zayıflatacaktı. TBMM millet egemenliği ilkesinin gereğini yerine getirerek, 1 Kasım 1922 de, saltanatın kaldırılmasına karar verdi.

Büyük Millet Meclisi kürsüsünde, aynı zamanda Milletvekili olan Cephe Komutanı generaller konuştular. Düşmanla işbirliği yapanların barış görüşmelerine katılmayacağını belirttiler. Sadrazam **Tevfik Paşa**, telgrafında, Babıâli'nin Barış konferansına katılmamasının İslâm alemi üzerinde olumsuz etkiler yapacağını söylemişti. Buna Cephe Komutanı ve Milletvekili **Kâzım Karabekir Paşa** cevap verdi: Birinci Dünya Savaşında, Halife'nin "*Cihad-ı ekber*" fetvasına rağmen düşmanların Çanakkale'de, Irak cephesinde, Adana'da, İstanbul'un işgalinde müslüman askerleri Türklere karşı kullanabildiklerini hatırlattı. **Ali Fuat (Cebesoy) Paşa** konuştu. Bütün görüşler aynı noktada toplanıyordu: "Barış görüşmelerinde Türk milletini Padişah ve Hükûmeti temsil edemez; bu görev millî iradeyi ve millî egemenliği temsil eden Büyük Millet Meclisindedir".

Siviller konuştular: "Artık Osmanlı saltanatı yok, milletin saltanatı vardır." "Türk milleti adına konuşma hakkı, yıllardan beri **Lloyd**

George'un polis memurluğunu yapanların değil, millî egemenliği temsil edenlerindir" diye haykırdılar.

Rasih (Kaplan) hoca, şimdiye kadar Millî Mücadeleyi desteklemeyenlerin, bugün de şerefli bir barışa engel olacak bir yol seçtiklerini ileri sürdü... Konuşmasını "*lânet kendilerine!...*" diye bitirdi.

Hüseyin Avni (Ulaş) bey konuştu: "**Tevfik Paşa** sadrazam sıfatı ile hangi mührü kullanıyor?... O mühür milletimin idam kararını mühürledi..." diye kükredi.

İçişleri Bakanı **Fethi (Okyar)** bey, Dışişleri Bakanı **İsmet (İnönü) Paşa**, Barış görüşmelerinde Türk milleti adına ancak millet egemenliğinin temsilcisi olan Ankara Hükûmetinin konuşabileceği görüşünü desteklediler.

Mustafa Kemal Paşa söz aldı. Sadrazam **Tevfik Paşa**'nın, önce TBMM'ni ve Hükûmetini yok farzedip "Başkomutana" hitaben bir telgraf gönderdiğini; istediği sonucu alamayınca, bu defa Başkomutanı jurnal eder tarzda açık bir telgrafla yüce Meclise başvurduğunu hatırlattı. "*Dikkat buyurulursa gelen telgraf ile İslâm kamuoyu karıştırılmak isteniyor. Bu telgraftaki zihniyet... kutsal davamızı savunmada fiilen ve hukuken başarılar elde eden Millî Hükûmetimizi zayıflatmağa yöneliktir...*" dedi. İdam hükmünü verenlerin, bu kararlarını kendileri yerine getirmeyip ipi çekmek için yapısı bu işe uygun bir mahlûk aradıklarını; - bir vasıtaya muhtaç olduklarını; Türkiye Devletinin bağımsızlığına son veren, Türkiye halkının namusunu, şerefini yok etmeği ve Türkiyenin yıkılmasını amaçlayan bir kararı yerine getirmek için, düşmanların, "*maateessüf, bu milletin hükümdar diye, sultan diye, halife diye başında bulundurduğu Vahdettin*"i kullanmağa çalıştıklarını anlattı ve şöyle dedi:

"*Vahdettin bu hareketiyle... temsil eylediği idare şeklinin sona erdirilmesini zorunlu kıldı*".³⁴

1919 ile 1922 yılları arasında olup bitenler, milletin olaylara ve saltanata bakışımı çok değiştirmişti. **Ziya Gökalp**'in haziran 1922 de yazdığı "*Küçük Hemşire*" adlı manzum hikâyesinde yer alan şu mısralar, Atatürk'ün bayrak yaptığı Millî Egemenlik ilkesinin zihinlerde ve gönüllerde nasıl yer ettiğini gösterir:

"*Hükûmet halkındır, sultanın değil;
Ferman Milletindir, Divan'ın değil...
Teşri, kaza, icra: her hak onundur.
Taht onun, taç onun, toprak onundur...*"³⁵

³⁴ Necdet Öklem, *Türk Devrim Tarihi*, Ege Üniversitesi Yayını, 1974, s. 265-266.

³⁵ Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı-1, Şiirler ve Halk Masalları*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1977, sayfa 193. Ziya Gökalp'in, 1891 de, öğrencilik yıllarında

78 üyenin imzasını taşıyan önerge, verilen önergelerin en önemlisiydi. Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığını, yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğunu bildiriyordu. Engelleme sebebiyle, bu önerge'nin Meclis'te kabulü için yeterli sayı bulunamadı.

Saltanatı kurtarmak isteyen bazı hocalar, konu havale edildiği TBMM Karma Komisyonunda görüşülürken, İslâm hukukuna göre halifenin mutlaka dünyevî iktidara da sahip olması gerektiğini, saltanatla hilâfetin ayrılamayacağını savunuyorlardı. **Mustafa Kemal Paşa**'nın, bütün ağırlığını koyarak, görüşmelere müdahale etmesi zorunlu hale geldi. Konuşmasında

“Egemenliğin ve saltanatın hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim icabıdır diye, tartışma ve görüşmeler yoluyla verilemeyeceğini”

hatırlattı.

Egemenliğin aslında Türk Milletine ait olduğunu, Osmanlıların kuvvetle ele geçirdikleri egemenliği, artık Türk Milletinin bilfiil kendi eline aldığı belirtti. Bunun bitmiş bir iş olduğuna, “millete egemenliği verecek miyiz” diye tartışmanın hiç bir anlam taşımadığına, yapılacak işin zaten mevcut olan ve değiştirilmesi kabil olmayan bir gerçeği ifadeden ibaret bulunduğuna dikkati çekti.

Mustafa Kemal'in sert konuşmasından sonra, Komisyon kararını verdi. Aynı gün TBMM Genel Kurulunda, saltanatın *İstanbul'un işgali tarihi olan 16 mart 1920 den beri* kalkmış bulunduğunu bildiren bir karar kabul edildi. Bu kararda, Türk Milletinin egemenlik hakkını bilfiil kullanmağa karar verdiği ve *“millî iradeye dayanmayan hiç bir kuvvet ve heyet tanımadığı”* belirtiliyordu. Egemenliğin terkedilemeyeceği, bölünemeyeceği, devredilemeyeceği ve Türk Milleti adına, onun gerçek temsilcisi olan TBMM tarafından kullanılacağı en açık şekilde ortaya konuyordu.

Altıyüz yıllık Osmanlı saltanatı sona ermişti. Böylece egemenlik, *dini* temelden ayrılıp *millî* bir temele oturtulmakta idi. Ancak sorunları birer birer ve iç cephede dağınıklık yaratmadan çözme kararında olan **Mustafa Kemal Paşa**, halifeliğin de saltanatla birlikte kaldırılması için her hangi bir girişimde bulunmadı. Halifeliğin, TBMM tarafından, Osmanlı hanedanı mensuplarından *“ilmen ve ahlâken”* en iyi olanına verileceği karara bağlandı.

yazdığı belirtilen, fakat çok sonra yayımlanmış bir şiiri daha vardır ki sultana karşı milletin haklarını dile getirir: *“Tarlada, tezgâhta çalışan biziz / Hudutta can veren, boğuşan biziz, / Bu devlet, bu millet, bu vatan biziz, / Ey Sultan, sen çekil, hükümrân biziz. / Kükreyen aslana zincir takılmaz, / Vatanın mahvına kaydsız bakılmaz, / Bir saray yıkılır, bir mülk yıkılmaz, / Ey Sultan, sen çekil, hükümrân biziz”*. (Bk. *ayni eser*, s. 356-357). —Yine Ziya Gökalp'in Sultan'a hitaben yazdığı şu mısralar dikkate değer: *“Bütün başka yurttar gitti ileri, / İstübdattan ötrü biz kaldık geri... / Durmağa hakkın yok, ortadan çekil / Hükümrân millettir, hükümdar değil”*. (Bk. *ayni eser*, s. 241).

Vahdettin'in İşgalcilere Sığınışı

Saltanatın kaldırılmasından bir kaç gün sonra, 5 Kasım 1922 günü **İsmet Paşa** başkanlığındaki Türk delege heyeti Lozan Barış Konferansına katılmak üzere Ankara'dan hareket eder.

10 Kasım 1922 de, henüz yeni halife seçilmediği için halifelik sıfatı hâlâ üzerinde olan **Vahdettin** Cuma selâmlığına katılır ve cami mahfelinde işgal kuvvetleri komutanı **Harington** ile görüşmesi dikkati çeker.³⁶

16 Kasımda, **Vahdettin**, "Halife-i Müslimin" imzasıyla, işgal kuvvetleri komutanına bir sığınma mektubu gönderir ve "bir an önce İstanbul'dan başka yere naklini" ister. 17 Kasım 1922 günü, sarayın bir yan kapısından gizlice çıkan **Vahdettin**, İngilizlerin Malaya zırhlısına sığınır. General **Harington** imzasıyla yayımlanan resmî bildiride, "zat-ı şahanenin" amiral **de Brock** tarafından karşılandığı ve İngiltere Fevkalâde Komiser Vekili **Sir Henderson**'un "zat-ı şahaneyi ziyaret ederek Kral V. George'a ulaştırılmak üzere arzularını sorduğu" anlatılır.

Avrupa basını, **Vahdettin**'in, İngiliz savaş gemisine sığınmadan önce, tahttan ve halifelikten feragat etmediğini belirttiğini yazar. Hatta, halife sıfatıyla, Türkleri İslâm âlemine şikâyet eden kendi el yazısı ile yazılmış bir mesajı Hindistan müslümanlarına gönderdiğini belirten haberler çıkar.

Bu mesajın yabancı basında çıkan metninde, Anadolu'daki sekiz milyon Türk'ü yönetenlerin 380 milyon müslümanın halifesi hakkında karar alamıyacakları ileri sürülerek, halifenin "egemenlik" haklarının TBMM hükûmetine karşı savunulması istenmektedir.³⁷ Sanki Birinci Dünya Savaşında "halifenin" ilân ettiği "Cihad-ı Ekber", kahraman Türk Milletini de diğer İslam ülkeleri gibi esaret altına almak isteyen emperyalistlerin, sömürgelerinden topladıkları müslüman askerleri bir çok cepheye karşımıza çıkarmalarına engel olabilmış gibi!... Sanki, İngiliz generalinden ve amiralinden medet uman, düşmana sığınan, kendi milletinin kahramanlarını yabancılara şikâyet eden bir kişiyi hâlâ "halife" saymağa müslüman dünyanın vicdanı razı olabilmış gibi!...

³⁶ Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, 1918-1938, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983, s. 365.

³⁷ *Journal des Débats* ve *Journal* adlı gazetelerin 19 Kasım 1922 tarihli sayıları. Tam metin için Bak. Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu, Cilt 1, 1981, s. 106-109.

Sadece Fetva ile Değil, Millet İradesi ile Halifelikten Düşürme

Vahdettin'in İngilizlere sığınmasının ertesi günü, Ankara'da, TBMM'nde cereyan eden bir olay, **Atatürk**'ün "millî irade" ve "millet egemenliği" ilkelerine bağlılığını ve devlet adamı olarak ne kadar uzak görüşlü olduğunu gösterir.

Halife **Vahdettin**'in, o günlerde Türklüğün ve İslâmın en güçlü düşmanı gibi görünen İngiltere işgal kuvvetlerine sığınması, TBMM de adeta bir fırtına yaratmıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Vahdettin**'in halifelikten düşürülmesi ve yerine yeni bir halife seçilmesi konusunu önce gizli bir celsede görüştü.

Yeni halifenin nasıl seçileceği, kendisine nasıl biat edileceği, halife seçilen kişinin yetkilerinin ne olacağı, Anadolu'ya geçmesinin mi yoksa İstanbul'da kalmasının mı doğru olacağı konularında-daha çok şeriat hükümlerinin yorumlanması şeklinde-uzun, gürültülü, son derecede karmaşık müzakereler yapıldı. Bazı hatiplerin konuşmaları, halifeyi siyasî yetkilerle de donatmak amacını güdüyordu. Bunlardan Bitlis milletvekili **Yusuf Ziya Bey**, İslâmiyette "Şûra" esasının bulunduğunu, fakat "Şûra'nın tabii başkanının halife olduğunu", "İslâm şeriatının bunu emrettiğini", "halifenin cismanî ve ruhanî sıfatları nefsinde topladığını" ileri sürüyordu. Gürültüler arasında üyelere biri "yani, halife Meclisin reisi mi olsun?" diye soruyor, hatip bu soruya dinî kurallara uyulmasını isteyerek ve bu konularla ilgili üyeleri seslerini yükseltmeğe davet ederek cevap veriyordu.³⁸

Dinî konularda da geniş bilgisi olan **Mustafa Kemal Paşa**, büyük bir sabırla bu tartışmaları yönlendirip, millî davaya zarar vermeden yeni halife seçimini biran önce yaptıрмаğa çalışıyor, bu arada da, şu sözlerle bir temel gerçeği üyelere hatırlatmaktan geri kalmıyordu:

"Efendiler!... Türk milleti kayıtsız şartsız egemenliğine sahip olmuştur. Egemenlik hiç bir renkte, hiç bir şekilde, hiç bir mana ve delâlette ortaklık kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse bu milletin mukadderatında ortaklık sahibi olamaz. Millet buna kesinlikle izin vermez".³⁹

Şer'îye Vekili **Vehbi Efendi**, Vahdettin'in tutumunun halifelikle bağdaşmayacağını, İslâmiyet adına utanç verici olduğunu belirterek, bir

³⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, TBMM Basımevi, 1980, Cilt III, s. 1051.

³⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, aynı cilt, s. 1052; bk. keza **Nutuk**, II, s. 700.

fetva yazdı ve Vahdettin'in halifelığının şer'an sona erdiğini TBMM kürsüsünden ilân etti. Bu ilginç fetvanın basitleştirilmiş dille içeriği şöyledir:

“Müslümanların imamı olan Zeyd, düşmanın bütün müslümanların aleyhinde olan ve onların mahvına yol açabilecek nitelikteki tekliflerini zorunluk yok iken kabul ederse; İslâmın haklarını savunmaktan âciz olduğunu belirtir, müslümanların yürüttükleri yiğitçe savunmaya zarar verecek hareketlerde bulunursa; bu yolda ısrar eder ve sonunda yabancı himayesine sığınarak hilâfet makamını terkedip kaçarsa; hilâfetten bilfiil feragat etmiş olmakla hilâfet makamı şer'an münhal (boş) olur mu?”

Elcevap: *Allahü âlem bissevap, olur.*

Ketebehu el-fakir Mehmet Vehbi”.

Bu fetva Şer'îye Vekili **Mehmet Vehbi Efendi** tarafından Meclis kürsüsünden okunur okunmaz, o günkü toplantıyı yöneten TBMM ikinci başkanı **Dr. Adnan (Adıvar)**, **Vahdettin**'in hal edilmiş olduğunu ve yeni bir halife seçileceğini bildirdi. Bunun üzerine, Meclisten sesler yükseldi: **Vahdettin**'in halifelikten düşürüldüğünün *oya sunulması* isteniyordu. İşte toplantının konumuzla ilgili en önemli olayı bu istek üzerine cereyan etti.

Bitlis Milletvekili **Yusuf Ziya bey**, oylama yapılmasına şiddetle itiraz ediyor ve itirazını şer'î hukuka dayandırıyor. İleri sürdüğü tez özetle şu idi: “Şer'îye Vekili fetvasını vermiştir. Fetva-yı şerif bizim reyimizden yüksektir. Madem ki **Vahdettin** hakkında hal (düşürülme) fetvası verilmiştir, artık o kişi hal edilmiştir. Konunun Meclisce oylanmasına ihtiyac ve imkân yoktur. Fetva-yı şerif oylanamaz”.

Mustafa Kemal Paşa, basit gibi görünen bu usul tartışmasının gelecek bakımından taşıdığı hayati önemi ve fetvanın oylanmasına itiraz edilmesinin ardında yatan ince hesapları derhal sezmişti. Dinî bir makamın bir kaç satırlık fetvası Millet Meclisi'nin iradesinden ve “millî egemenlik”-ten üstün bir güce sahip olursa, ilerde bundan büyük sakıncalar doğacağını gördü. Bu anlayışla Türkiye'de çağdaş bir devlet kurmak kabil olamazdı. Derhal kürsüye çıktı. Vaktiyle memleketi yıkmak, Millî Mücadele'yi baltalamak için de fetvalar verilebildiğini hatırlattı ve “*fetva behemahal Yüce Meclisin onayına sunulmalıdır*” dedi. Oylama yapıldı. **Vahdettin**, millet egemenliğini temsil eden TBMM'nin oyu ve 18 Kasım 1922 tarihli, 313 sayılı kararı ile halifelikten düşürüldü. Böylece, **Mustafa Kemal Paşa**, bir usul tartışmasından yararlanarak, teokratik devlet anlayışına karşı, millet egemenliğini ve millî iradenin üstünlüğünü tescil ettirdi. Yeni halife **Abdülmecit Efendi** Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı seçimle göreve getirildi.

Cumhuriyetin İlanı ve Halifeliğin Kaldırılması:

Çetin mücadelelerden sonra, 24 Temmuz 1923 de, Türk milletinin tek ve meşru temsilcisi olan TBMM Hükûmeti, ilgili devletlerle Lozan Barış Andlaşması'nı imzalamayı başardı ve Türk Devleti'nin tarihinde yeni bir dönem açıldı.

1921 Anayasası bir ihtilâl dönemi Anayasası idi. Bu Anayasa, "Meclis Hükûmeti Sistemi" adı verilen ve hem yasama, hem yürütme kuvvetlerinin Mecliste toplandığı bir sistem getirmişti. Bu sistemin işleminde önemli güçlükler vardı. Esasen hukuk tarihinde Meclis hükûmeti veya konvansiyonel rejim adı verilen bu sistem, (özel şartları olan İsviçre dışında) hiç bir ülkede uzun süre uygulanamamıştı. Konvansiyonel rejime (Meclis hükûmeti sistemine) örnek gösterilen Birinci TBMM gibi, İngiliz Uzun Parlamentosu veya Fransız Konvansiyonu da, hep ihtilâl ve olağanüstü hal Meclisleridir.

Meclis Hükûmeti sistemi, kuvvetler birliğine dayanır; bu sistemde ayrı bir devlet başkanı yoktur; yürütme görevini yapacak olanlar Meclisçe seçilirler ve Meclisin çizdiği politikayı uygulamakla görevli "hizmetliler" durumundadırlar; yürütme görevini yapanların Meclis seçimlerinin yenilenmesini isteyebilme hakları yoktur. Yasama ve yürütme arasında denge sağlayıcı hükümlere yer verilmemiştir. Prof. Dr. **Ergun Özbudun**'un *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*'nin ikinci sayısında yayınlanan "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukuki Niteliği*" başlıklı değerli incelemesinde belirttiği gibi, pratikte Meclis Hükûmeti sisteminin gerçekleşmesi imkânsız denecek kadar güçtür; bu yüzden yürütme organına, fiilen kağıt üstünde görünenden daha fazla güç tanınması daima zorunlu hale gelir. TBMM Hükûmeti döneminde bile, sistem, uygulamada, "Meclis Hükûmeti" sisteminden kısmen ayrılarak yürütme organına da bir ölçüde ağırlık tanıyan parlâmenter rejime yaklaşır bir şekilde işlemiştir.⁴⁰

Savaş yıllarında, önemli konularda daha kolay birleşebilen Meclisin, barıştan sonra "Meclis Hükûmeti Sistemi" ni işletebilmesinin daha da güçleşeceği belliydi. 1923 yılının Ekim ayında patlak veren bir hükûmet bunalımı bu gerçeği ortaya çıkardı. Bu bunalımı geçici bir çözümle aşmak yerine, **Atatürk**, rejimin adını koymağa ve Cumhuriyet ilânına karar verdi. Saltanata dönülmesi imkânsız olduğuna göre, artık bir Cumhurbaşkanı seçilmesi; bir Başbakanın ve belli bir programın etrafında birleşebilen etkili

⁴⁰ Ergun Özbudun *TBMM Hükûmetinin Hukuki Niteliği*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt I, Sayı 2, s. 475-503.

ve tutarlı bir hükûmetin kurulması; bu hükûmetin Meclisten alacağı güven oyu ile, yürütme görevinin sorumluluğunu yüklenmesi zorunlu hale gelmişti.

29 Ekim 1923 de, Cumhuriyetin ilânı ile, Millî egemenlik ilkesinin tabii sonucu sayılabilecek, tamamlayıcı bir adım atılmış oluyordu.

Atatürk, Cumhuriyet ilânıyla Millî egemenlik ilkesi arasındaki ilişkiyi bir çok konuşmasında belirtmiştir:

“Cumhuriyetten bahsetmeksizin, devlet idaresini, milletin egemenliği esaslarına uygun olarak, her an Cumhuriyete doğru yürüyen şekilde toparlamağa çalışıyorduk”.⁴¹

Kısa zamanda, içteki ve dıştaki bazı gelişmeler gösterdi ki, halifelik kaldırılmadığı takdirde, “millet egemenliği” ilkesi her an tehlikeye düşebilecek; zamanla halife egemenliğe ortak olmağa kalkışacaktı. İslâm hukukuna göre, halifenin görev ve yetkilerinin sadece dinî konularla sınırlı olamayacağı, hilâfet makamında oturan kişinin mutlaka dünyevî siyasî iktidara da sahip olması gerektiği tezi, daha ilk günlerden başlayarak, hem içerde, hem yurt dışında ileri sürülmeğe başlanmıştı. Şartlar halifeliğin kaldırılmasını zorunlu kıldı.⁴²

3 Mart 1924 de halifeliğin de kaldırılmasıyla, 1919 da başlamış olan “millî egemenlik” hareketi tabii sonucuna ulaştı; egemenliğin bütünüyle millete ait olduğu ilkesi, beş yıl süren bir gelişme sonunda, devlet yapımıza tam olarak yansımış oldu.

1924 Anayasası ve 1924-1961 Dönemi

20 Nisan 1924 de kabul edilen “*Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*” da millet egemenliği ilkesini devlet yapısının temel taşı olarak korudu. Bu Anayasa, 3. maddesinde: “*Hâkimiyet bilâkaydüşart millettindir*” (egemenlik kayıtsız şartsız millettindir) diyor ve “*Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup millet namına millî hâkimiyeti istimal eder (kullanır)*” hükmünü

⁴¹ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, ... s. 39 dan nakleden Hamza Eroğlu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, “*Millî Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız*”, s. 150.

⁴² Atatürk halifenin devlet idaresine ortak edilemeyeceğini, millet egemenliğinden tâviz verilemeyeceğini bir çok defa hatırlatmıştı (Bk. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, ikinci baskı, s. 63 ve s. 96).- Halifelik konusunda bk. Enver Ziya Karal'ın “*Halifeliğin Kaldırılması*” adlı bildirisi ve bu bildiri ile ilgili tartışma ve açıklamalar (*Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1980, s. 91-118). Halifelik ve halifeliğin kaldırılmasına yol açan iç ve dış gelişmeler konusuna başka bir yazımızda yer verilmiştir: *Türk İnkılabının Temel Taşı: Lâiklik* başlıklı yazımız (*Atatürk yolu* adlı ortak eser, İstanbul, 1981, s. 171-230, özellikle s. 177-180 ve s. 197-198).

getiriyordu. Anayasa görüşmeleri sırasında, başlıca hatipler, Anayasanın, “en aziz, en kutsal ilkesi”nin millet egemenliği olduğunu; bu egemenliğin bölünmesinin veya başkasına terkedilmesinin imkânsızlığını ısrarla belirtmişlerdi.⁴³

1924 Anayasası, 8. maddesinde, yargı hakkını **millet adına** kullanma yetkisini bağımsız mahkemelere bırakıyordu. Ancak, bu Anayasada da, birçok bakımlardan Millî Mücadele dönemindeki “Meclis Hükûmeti sistemi”nin bir ölçüde etkisi ve izi görülür. 1921 Anayasası gibi, 1924 Anayasası da tek Meclisli bir sistem öngörmüştür; ayrı bir yürütme *gücü* değil, sadece bir “yürütme *görevi*” söz konusudur. Cumhurbaşkanı kanunları (yeniden kabul için ağırlıklı oylama gerektirecek şekilde) “veto” etmek, Meclisi feshederek yeni seçim yaptırmak gibi hakların tanınması hararetle tartışılmıştır, fakat 1924 Meclisi bu hakları Atatürk’e bile tanımağa yanaşmamıştır.

Buna karşılık, 1924 sisteminde, Meclis Hükûmeti sisteminden farklı olarak, bir Devlet Başkanı ve bir Başbakan vardır. Hükûmet üyelerini Meclis seçmez; Başbakanın hazırlayıp Cumhurbaşkanı’nın onayladığı Bakanlar Kurulu listesi (ve Meclisin değil yürütme organının hazırladığı bir hükûmet programı), Meclis’in güvenoyuna sunulur.

Denebilir ki, 1924 Anayasası, işlemesi imkânsız denecek kadar güç olan Meclis Hükûmeti sisteminden (bir başka deyimle konvansiyonel rejimden) gerçek parlâmenter rejime doğru bir geçiş Anayasasıdır.

Bilindiği gibi, uygulamada, bu Anayasanın yürürlükte kaldığı süre zarfında, Cumhurbaşkanı ve yürütme organı son derecede güçlü ve etkili olmuştur. Gerçek güç dengesi açısından, yürütme organı, çeşitli sebeplerle ağır basmıştır.

Pek çok ülkede görülen bu durumun siyasî sebeplerine eğilmek bu incelemenin çerçevesi dışındadır. Sadece şu hususu hep birlikte hatırlamamızda yarar vardır: 1924 Anayasasının yürürlükte kaldığı 1924-1961 yılları arasında, Türkiye, birbirinden çok farklı siyasî dönemler ve siyasî rejimler yaşamıştır. Bu gözlem, siyaset bilimi ve Anayasa uzmanlarının iyi bildiği bir gerçeği bize anlatmaya yeter: bir ülkede siyasî rejimin karakterini belirleyen **tek** etken, hatta **en önemli** etken Anayasa değildir. Siyasî ve sosyal güçler, siyasî partilerin kuruluş ve faaliyetlerini düzenleyen kurallar, seçim kanunu, temel hak ve ödevleri

⁴³ Şeref Gözübüyük ve Zekâi Sezgin, *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, Ankara 1957.

düzenleyen kanunlarda yer alan ve birçoğu “usul” le ilgili görünen basit hükümler, ülkedeki siyasî rejimin gerçek karakterini belirlemek bakımından, çoğu zaman, Anayasa’daki genel ilkelere kıyasla, daha etkili olurlar. Bir ülkede parti sayısının birden ikiye çıkması; seçimlerin nisbi temsille veya çoğunluk sistemiyle, dar bölge veya geniş bölgeyle, tek turda veya iki turda yapılması; seçim sisteminin özelliğine bağlı olarak partilerin çoğalması veya ülkede sadece iki karşıt siyasî güç kalması; iktidar-muhalefet ilişkilerinde gereksiz gerginliğe yol açan mevzuat veya uygulamaların bulunup bulunmaması, o ülkede rejimin ve demokratik müesseselerin işleyişini, Anayasa’daki genel ve soyut hükümlerden daha çok etkileyebilir. 1924-1961 arasında birbirinden çok farklı rejimlerin ve dönemlerin yaşanabilmiş olması da gösteriyor ki, partilerle, seçim hukukuyla, temel haklarla ilgili bazı kanunî ve usulî hükümlerin değişmesi, aynı Anayasa çerçevesi içinde, çok değişik siyasî rejimlerin uygulanmasına yol açabilir.

1961 ve 1982 Anayasaları

Yazımızın başında, millet egemenliği ilkesinin doğru ve çağdaş yorumunun bizi demokratik rejime ulaştıracağını belirtmiştik. Ancak unutmayalım ki, demokratik rejim, mutlaka “tek meclis”, mutlaka “kuvvetler birliği”, mutlaka “meclis hükümeti sistemi” demek değildir.

Millet egemenliği ilkesinden ayrılmadan, iki meclisli bir sistem; kuvvetler ayrılığına daha çok ağırlık veren bir sistem; başkanlık sistemi, parlamenter sistem veya bu sistemlerin sentezinden oluşan karma sistemler uygulanabilir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1961 ve 1982 tarihli Anayasalarında da, 1921 ve 1924 Anayasalarında olduğu gibi, “millet egemenliği”ni değişmeyen temel ilke olarak görüyoruz. Bu temel ilkenin ifadesinde, sadece 1961 Anayasası diğerlerinden biraz ayrılarak, “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” şeklindeki tarihî ifadeye “**Türk**” kelimesini eklemiş ve “Egemenlik, kayıtsız şartsız *Türk* milletindir” demişti. (1982 Anayasasında, Sayın Utkan Kocatürk’ün önerisi ile tarihî ifade şekline dönülmüş ve “*Türk*” sözü maddenin ikinci fıkrasına alınmıştır).

1961 ve 1982 Anayasalarının her ikisinde de, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirten temel fıkranın hemen ardından, bazı **açıklayıcı hükümlerin** geldiğini görüyoruz:

“*Türk Milleti, egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır.*” (1982 Anayasası, madde 6, fıkra, 2; benzer hüküm, 1961 Anayasası, madde 4, fıkra 2)

“Egemenliğin kullanılmasl, hiç bir surette, hiç bir kişiyeye, zümreye veya sınıfa bırakılmaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz”. (1982 Anayasası, madde 6, fıkra 3; benzer hüküm, 1961 Anayasası, madde 4, fıkra 3).

Her iki Anayasada gördüğümüz bu düzenleme, çağdaş demokratik rejimin gereklerine uygun bir düzenlemedir. Bu hükümler, **kişi** diktatörlüğüne dayalı faşizmi de, **zümre** egemenliğini de, **proleterya** diktatörlüğünü ve komünizmi de reddeden bir demokrasi anlayışının ifadesidir.⁴⁴

Millet Egemenliğı Çoğunluğa Sınırsız Yetki Tanımak Değildir

Milletin egemen olması demek, bu egemenliğı millet adına **kullanma** yetkisinin, bir tek organa (hele bu organın çoğunluğuna) sınırsız şekilde verilmesi demek değildir. Türk milletinin egemenliğini hangi yetkili organlar eliyle kullanacağını ve bu organlardan her birinin yetki sınırlarını Anayasa gösterecektir.

Fransız ihtilâlinde ve (**Rousseau** gibi bu ihtilâlin fikrî temellerini hazırlayanlardan) yadigâr kalan “genel irade”, “millî irade” gibi kavramların eksik ve yanlış yorumlanması sonucunda, bazan, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından bir kısmının arka plâna itildiğı görülmüştür.

Hukuk tarihi ve siyaset bilimi, özellikle “millî irade” kavramının eksik ve yanlış yorumlanışının, gerçek demokrasi yerine bazan istibdatların belki de en korkuncu olan “**çoğunluk istibdadı**” na yol açabileceğini ortaya koymuştur.

Atatürk de “çoğunluk istibdadı” tehlikesine dikkati çekmiştir:

“Milletler egemenliklerini geçici olarak da olsa tevdi edecekleri Meclislere dahi lüzumundan fazla güvenmemelidir. Çünkü Meclisler dahi istibdat yapabilir. Ve bu istibdat, şahsî istibdattan daha tehlikeli ve öldürücü (mühlik) olabilir. Bunun için Meclisler belli ve sınırlı bir süreden sonra yenilenir. Bu sayede millî egemenlik daha emin esaslara ve şartlara bağlanmış olur”.⁴⁵

Fransız düşünürü **Jean-Jacques Rousseau**’nun ortaya attığı “genel irade” (volonté générale) teorisi, toplumun, kişilerden ayrı olarak bir iradeye sahip olduğu faraziyesine dayanır. Bu faraziye den hareket eden

⁴⁴ Prof. Dr. Hamza Eroğlu, *a.g. makale*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. I, sayı 1, s. 156.

⁴⁵ *Atatürkçülük, I. Kitap*, Ankara 1983, s. 12-13.

Rousseau, toplumu teşkil eden fertlerin yarından bir fazlasının iradesini “toplum iradesi” sayarak, bu iradeye mutlak bir güç tanımıştır. Bugün, gerek Fransa’da, gerek dünyada, **Rousseau**’nun faraziyesini demokratik rejimin öncüsü sayanlar yanında, çoğunluk istibdadının, hatta çağdaş totaliter rejimlerin öncüsü olarak gören ilim adamlarının bulunması da sebepsiz değildir.⁴⁶

Demokratik rejimlerin doğuşunda, devletin bireyler karşısındaki yetkisinin sınırsız olmadığını ve devlet organlarının her birinin görev ve yetkilerinin önceden belirlenmesinin önemini ortaya koyan **Locke** ve **Montesquieu** gibi düşünürlerin rolünü burada hatırlatmak yerinde olur.

Çağdaş demokrasi teorisi şu gerçeğin iyi anlaşılmasına dayanır: Seçimler, gerçekte, seçmen çoğunluğunun **siyasî tercihin** gösterir. Bir demokraside, elbette, seçmenlerin siyasî tercihine saygı gösterilmesi kesin zorunluluktur. Hangi siyasî gücün veya güçlerin iktidara sahip olacağını, hangilerinin muhalefette kalacağını tayin edecek olan, elbette, seçmenlerin tercihidir. Ancak demokratik anlayış, çoğunluğun her istediğini yapabilmesi demek değildir. Millet iradesi ve millî egemenlik gibi kavramlar doğru yorumlanmalıdır. Millî egemenlik hakkını, millet adına, tek başına kullanabileceği iddiasıyla, bir parlâmento çoğunluğunun kendisini “**kadir-i mutlak**” sayması, hiç bir sınır tanımadan her dilediğini yapabileceğini düşünmesi, bizi gerçek demokrasiye değil, bir başka türden istibdada götürebilir.

Millet Egemenliği ile Anayasanın Üstünlüğünün Bağdaştırılması

Anayasanın kayıtsız şartsız millet egemenliğini temel ilke olarak kabul eden fıkrası (madde 6, fıkra 1), aynı maddenin yukarıda naklettiğimiz ikinci ve üçüncü fıkralarıyla ve Anayasanın başka ilgili maddeleriyle birlikte yorumlanmalıdır. 1982 Anayasası, yedinci maddesinde, yasama yetkisini düzenler. Sekizinci maddesinde, yürütme yetkisinin “*Anayasa ve kanunlara uygun olarak*” Bakanlar Kurulu tarafından kullanılıp yerine getirileceğini belirtir. Dokuzuncu maddede ise, yargı yetkisinin, **Türk milleti adına**

⁴⁶ Fransız Anayasa hukuku profesörü Georges Vedel’e göre, Rousseau, hem kişiye önem veren hürriyetçi demokratik akımın, hem de ‘mutlak demokrasi’ akımının kaynağı olarak görülebilir. Rousseau’nun teorisinde iktidarın halktan kaynaklanmasının demokratik unsuru teşkil ettiğini; fakat çoğunluğa sınırsız yetki verilmesinin hürriyetleri yok edici bir mutlakiyet unsuru olarak görülmesi gerektiğini belirten profesör Vedel’in görüşleri için *Droit Constitutionnel* adlı eserine bakılabilir (Paris, 1949, s. 191-194).

bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı belirtilir. Nihayet, “*Genel Esaslar*” başlıklı Birinci Kısımın son maddesinde, millet egemenliği ilkesiyle birlikte düşünülmesi gereken bir başka temel ilkeye yer verilmiştir: “*Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkesi*”.

Demokrasinin teminatı olarak büyük önem taşıyan bu ilke, 1982 tarihli Anayasamızda, 1961 Anayasasındaki ağırlığını korumuştur. Hatta denebilir ki, madde metnine “diğer kuruluş” kelimelerinin de eklenmesiyle, Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı daha da büyük bir açıklıklığa kavuşturulmak istenmiştir. 1982 Anayasasının söz konusu maddesi şöyledir:

“*Madde 11 - Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.*

Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz”.⁴⁷

Anayasanın üstünlüğü ilkesi, “**hukuk devleti**” dediğimiz büyük nimetin bir gereğidir. Hukuk devleti ise, gerçek bir demokrasinin vazgeçilmez unsurları arasındadır.

Meclis, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yargı organları, devletin bütün makamları, bütün kuruluş ve kişiler Anayasa ile bağlıdır. Yasama meclisi dahil, hiç bir organ sınırsız yetkiye sahip değildir. Egemenlik millete aittir. Millet adına egemenliğin **hangi** yetkili organlar eliyle **nasıl** kullanılacağını ise Anayasa belirler.

Demokrasi ve insan hakları inancının öncülerinden olduğu şüphe götürmeyen **Thomas Paine** şöyle diyor:

“*Hükümet organlarının seçikle işbaşına gelmeleri, seçilen kimseler sonradan sınırsız bir yetkiye sahip olacaklarsa, istibdadı ortadan kaldırmaz.*”

1874 İsviçre Anayasası hazırlanırken, komisyon üyelerinden **Philip-pin** de “*iki yüz başlı bir sezarizmin tek başlı bir istibdattan daha korkunç olabileceğini*” belirtmiştir. Atatürk’ün de, kurulların istibdadının bazan kişi istibdadından daha öldürücü olabileceğine dair sözlerine yukarıda değindik.

Herhangi bir yanlış anlamaya yol açmamak için, tekrar edelim: Hiç şüphesiz, **hür seçim** demokrasinin temel taşıdır. Yine hiç şüphe yok ki,

⁴⁷ Benzer hüküm 1961 Anayasasının 6. maddesindedir. Ayrıca, kanunların Anayasaya uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi hakkında, bk. 1982 Anayasası Madde 146-153. Bu konu, başlıca Anayasa Hukuku kitaplarında işlenmiştir. Türkiye’de Anayasa Mahkemesi kurulmadan yıllarca önce, kanunların Anayasaya uygunluğunun yargı yolu ile denetlenmesinin önemini ve yararlarını, tez olarak savunmuştuğ (Bk. Turhan Feyzioğlu, *Kanunların Anayasa Uygunluğunun Kazat Murakabesi, Tabancı Memleketlerde ve Türkiye’de*, SBF yayını, Ankara 1951; Türkiye bölümü, s. 249-348).

parlâmenter rejimde siyasî iktidarın hür seçimlerle kurulan bir parlâmentonun güven oyuna dayanması zorunludur. Bu temel gerçekler ne kadar belirtilse azdır. Ancak, bir demokraside, yasama meclislerindeki çoğunluk da, muhalefet de, bütün olarak parlâmentonun kendisi de; öteki devlet organları, kuruluş ve kişiler gibi, Anayasadan kaynaklanan hukuk kuralları ile bağlıdır.

1982 Anayasası yapılırken, Anayasanın birçok maddelerinde, çeşitli devlet organlarının yetkileri arasındaki sınırlar, geçmiş tecrübelerin de ışığında, biraz daha açık ve belirli şekilde çizilmeğe çalışılmıştır.⁴⁸

1982 Anayasasının *Başlangıç* bölümünde yer alan şu ifadeler de, hiç bir devlet organının hukukun **dışında** ve **üstünde** olamayacağını belirler:

*“Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğu ve bunu millet adına kullanmağa yetkili kılınan hiç bir kişi ve kuruluşun bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icapları ile belirlenmiş **hukuk düzeni** dışına çıkamayacağı...”*

*“Kuvvetler ayrımının, devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli Devlet yetkilerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medenî bir işbölümü ve işbirliği olduğu ve **üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu;...**”*

Özetle, gerçek bir demokraside, **millî egemenlik** ilkesi **hukuk devleti** ile birlikte yürür. İki ilkenin bağdaştırılması şarttır.⁴⁹

Demokrasinin Ayırıcı Özellikleri

Burada, kendimize şu soruyu sormakta yarar vardır: Bir ülkede demokratik rejimin bulunması ne demektir? Gerçek demokrasinin ölçütü, ayırıcı özelliği nedir? Bu sorunun cevabını ararken hemen belirtmek gerekir ki çağımızda “demokrasi” sözcüğü değişik anlamlarda kullanılmakta, bazen birbirine taban tabana zıt rejimlere “demokratik” sıfatı verilmektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonra Nazi Almanyasına demokrasiyi yerleştirmek hususunda müttefiklerin ortak bir taahhüdü vardı. Fakat Sovyet Rusya'nın nazarında “demokrasi”, marksist-leninist dogmatizme dayalı totaliter bir rejim demektir. Almanya'nın Sovyet Rusya işgalindeki Doğu kesiminde kurulan devletin adı “Demokratik Alman Cumhuriyeti”-dir. Anayasasında demokrasi sözcüğüne bol bol yer verilmiştir. Batı'da

⁴⁸ Prof. Dr. Hamza Eroğlu, *a.g. makale*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt I, sayı 1. s. 160.

⁴⁹ *Aynı eser*, s. 162.

kurulan Federal Alman Cumhuriyeti'nin adında "demokratik" sıfatı yoktur. Ama, bu iki zıt demokrasi anlayışından "gerçek" olanı, "demokrasi" adına lâıyk olanı, hiç şüphesiz, Batı Almanya'dakidir.

O halde, demokrasi sadece kâğıt üstünde kalan ilkelerle, güzel sözlerle gerçekleştirilebilen bir rejim değildir.

Demokratik ve hür bir rejimi, totaliter veya otoriter bir baskı ve korku rejiminden ayıran gerçek unsurlar nelerdir? Konuya bu açıdan bakınca, gerçek bir demokrasinin yapısında bazı vazgeçilmez unsurların bulunduğunu görüyoruz:

Gerçek demokraside milletin siyasî tercihinin ortaya çıkmasına imkân sağlayan seçimlerin **serbest** ve **dürüst** olması şarttır.

Tek parti, tek liste ile demokrasi olamaz. İktidar partisi karşısında serbestçe teşkilâtlananabilen, görüşlerini açıklayabilen, seçimlere katılabilen bir veya birkaç **muhalefet** partisinin bulunması demokrasinin başta gelen unsurlarından biridir.

Çağdaş siyasî düşünürler, haklı olarak, her parlâmentoda bir çoğunluğun bulunduğuna; fakat muhalefet partisine veya partilerine ancak gerçekten demokratik olan ülkelerin parlâmentolarında rastlandığına dikkati çekmektedirler.

Tarihin bir çok ünlü diktatörleri, başlangıçta halkın büyük çoğunluğunu arkalarında sürükleyerek ve seçimle iş başına gelmişlerdir. **Napolyon** da, **Hitler** de seçimle göreve başlamışlardır. Bir çok diktatörler, muhalefeti susturup, bütün resmî propaganda araçlarını ve devlet güçlerini seferber ederek, yapay (sun'î) bir çoğunluk sağlamağı da başarmışlardır. Hatta belli aralıklarla plebisitler düzenleyerek büyük çoğunluğun kendileriyle beraber olduğunu tescil etmeğe önem vermişlerdir. Bu çeşit rejimlerin "demokrasi"yle ilgisi olmadığını söylerken, kullandığımız ölçüt, halk çoğunluğunun bunlara karşı oluşu değildir; bizi bu rejimlerin demokratik olmadığı sonucuna ulaştıran ölçüt, serbestçe teşkilâtlanıp görüşlerini savunabilen bir muhalefetin bulunmayışdır. "*Ne muhalefet partisi, ne de parti içinde muhalefet*" düsturu, bolşeviklerin benimsediğı bir düsturdur. Ve, hiç şüphe yok ki, gerçek demokrasinin tam zıddıdır.⁵⁰

⁵⁰ Bu konuda bk. Turhan Feyzioğlu, *Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair*, İstanbul 1957, 'Gerçek Demokrasinin Temel Taşı' başlıklı bölüm, s. 1-5.-1982 tarihli *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 68 ci maddesinde, siyasî partileri demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları saymış ve parti kurma, partilere girme, partilerden çıkma hürriyetlerini kabul etmiştir. Bk. keza 1961 Anayasası, madde 56.

Bir ülkenin demokratik şekilde yönetilmesi, o ülkede kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, düşünce ve kanaat hürriyeti, söz ve basın hürriyeti, dernek kurma hürriyeti, inanç ve ibadet hürriyeti, seyahat hürriyeti vs. gibi temel hak ve hürriyetlerin **fiilen** işler halde bulunması demektir.⁵¹

Demokrasi, insanların istemedikleri bir yerde, istemedikleri bir işte, toplama kampında, mecburî çalışma kampında, Gulag'da, zorla ve kırbaç altında çalıştırılmaması demektir.

Gerçek demokrasiyi kağıt üstünde demokrasiden ayıran kıstaslardan biri, siyasî iktidarın tenkid edilebilmesidir. Faşist veya komünist totaliter rejimle yönetilen ülkelerde, iktidarı tenkit etmekle ihanet arasında bir ayırım yapılamaz. Siyasî iktidara tenkilere yönelmekle, milleti ve vatani bölmeğe ve yıkmaya çalışmanın; meşru tenkitle vatana ihanetin birbirinden ayrılamadığı bir ülkede demokrasinin varlığından söz edilemez.

Demokratik rejim, herkesin, yaşamını ve maddî varlığını koruma yanında, manevî ve fikrî varlığını da koruma ve geliştirme hakkına sahip olabilmesi demektir. (*T.C. Anayasası*, m. 17).

Gerçek demokraside idare edenlerin işlem ve kararları bağımsız yargının denetimine tâbidir. (*T.C. Anayasası*, m. 125). Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkesine saygı gösterilir. Temel hak ve hürriyetler bağımsız yargı organının güvencesi altındadır. (*T.C. Anayasası*, m. 138-139 ve Temel Hak ve Ödevler kısmı).

Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğin, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, genel âsaişin, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması gibi Anayasada açıkça belirlenen sebepler ve yine Anayasanın öngördüğü yasal sınırlamalar dışında, temel hak ve hürriyetlerin keyfî şekilde sınırlandırılmaması demokrasinin bir başka unsurudur. (*T.C. Anayasası*, m. 12-14).

Gerçek demokrasi, insanlara korkudan uzak, "korkudan azâde" şekilde yaşama imkânını sağlayabilen tek rejimdir. Demokrasilerle faşist veya komünist totaliter rejimleri ayırmak için kullanılmış olan bir benzetmeyi hatırlayalım: "Hür bir ülkede sabahın erken saatinde kapısı vurulan yurttaş sütçünün geldiğini; totaliter bir ülkede ise, erken saatte kapısı vurulan kişi gizli polis geldiğini düşünür". Çünkü, devletin adı "Halk Cumhuriyeti", "Demokratik Cumhuriyet" de olsa, uygulanan rejim gerçekte totaliter ise, ülkede hürriyet değil, korku egemendir.

⁵¹ Bk. 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının *Temel Haklar ve Ödevler* kısmı: Genel hükümler (m. 12-16); kişinin hakları ve ödevleri (m. 17-40); sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler (m. 41-65), siyasî haklar ve ödevler (m. 66-74).

Bir ülkede, gizli polis, kişiyi istediği anda evinden ve ailesinden ayırıp, sorgusuz sualsiz hapishaneye veya (bazan süresiz olarak) sürgüne gönderebiliyorsa; bağımsız bir mahkeme önünde tarafsız bir duruşma ve gerçek bir savunma sözkonusu olmaksızın insanlar hüküm giyebiliyor veya hüküm bile giymeden, kestirme yoldan türlü cezalara uğratılabiliyorlarsa; tıp ilmi ve yüce hekimlik mesleği bile sapasağlam insanları hürriyetlerinden mahrum edip akıl ve ruh hastanelerine hapsedmek için kullanılıyorsa; devletin adında “Halk Cumhuriyeti”, “Halk Demokrasisi” veya “Demokratik Cumhuriyet” gibi parlak sözlerin bulunması rejimin gerçek niteliğini saklamağa yetmez.

Totaliter rejimler dogmatizme dayanır. Demokrasinin özünde ise ampirik akılcılık vardır.

Faşizmde, komünizmde, hatta teokratik diktatörlüklerde, başta bulunanlar bütün gerçeği sadece kendilerinin bildiğine ve temsil ettiğine; o halde dogma'ya aykırı herhangi bir görüş ileri sürmenin suç olduğuna inanmışlardır. Dogma'yı iktidardaki tek parti temsil eder. Parti içinde de, resmî dogmayı doğru yorumlama yetkisi Merkez Komitesininindir. Merkez Komitesi adına doğru çizgiyi tesbit eden ve uygulatan organ bir avuç üyeden kurulu bir politbürodur. Politbüro'da ise, genellikle partinin başkanı veya birinci sekreteri unvanını taşıyan kişinin iradesi egemendir. İktidardaki tek partinin örgütünü, orduyu ve gizli polisi doğrudan doğruya veya sâdik adamlarıyla denetleyen kişi, fiilen politbüroya da, Merkez Komitesine de, ülkeye de egemen olmaktadır.

Totaliter rejim, insan hayatından insan şerefine, bir lokma ekmekten bir yudum suya, bir satır yazıdan bir çift söze, kafadaki düşünceden yürekteki inanca kadar her şeye bir politbüro'nun, bir avuç zorbanın hükmetmeğe çalıştığı rejimdir.

Nazi toplama kamplarının veya komünist ülke “gulag”larının bir kaza ve rastlantı sonucu ortaya çıktıklarını sanmak hatadır. Bunlar akılcılığın yerine dogmatizmi geçirmenin ve her türlü muhalefeti, her türlü eleştiriyi suç saymanın kaçınılmaz sonucudur.

Totaliter rejimler “*halk için iyi olanı sadece biz biliriz. Halkın kendi kendini yönetmesi önemli değildir; yönetimin halk yararına olması önemlidir*” görüşüne dayanırlar. Demokraside ise, yönetimin halk için ve halk yararına olması elbette önem taşır, fakat yeterli değildir; “*halkın, halk için, halk tarafından yönetilmesi*” sözkonusudur.

Totaliter rejimde, “*mutlak ve tartışılmaz gerçeği*” tekelinde tutan iktidar partisinin emrindeki sözde parlâmentoda, üyelerin görevi gerçeği aramak

değildir; Meclis üyelerine düşen görev sadece baştakilerin tesbit ettiği parti çizgisini öğrenmek, doğru olduğu kendilerine parti yönetimi tarafından tebliğ edilecek olan düşünceleri tartışmasız alkışlamaktır.

Demokratik sistem, gerçeğin kimsenin tekelinde olmadığı bilincinden hareket eder. “Beşer şaşar” diyen ve her insanın yanlabileceğini belirten Türk atasözünde demokrasinin özü ve gerekçesi vardır. Demokratik rejimde gerçeğin aranmasına, gerçeğe yaklaşılmaya imkân veren hür ve âdil **tartışma usulleri** hayatî önem taşır. Gerek parlâmentolarda, gerek kamuoyunu oluşturan basın yayın araçlarında, gerekse yargı önünde, karşıt görüşlerin açıklanmasına imkân veren usuller uygulanır. Çok iyi bilinir ki, parlâmentoda, yayın araçlarında, yargı organlarında uygulanan **usullerin** âdil oluşu ve hür tartışmaya imkân vermesi, demokratik rejimin varlığı ve sağlığı açısından, soyut ilkelere kıyasla daha önemli bir etkidir.

Totaliter rejimler, doğru olduğuna dogma halinde inandıkları **gayeye** önem verir, o gayeye erişmek için her **vasıtayı** mübah sayarlar. Demokrasilerde, sadece gaye değil, gayeye erişmek için başvurulacak vasıtalar, izlenecek yollar da önem taşır. Demokratik anlayış, insan hayatını, insan haklarını, insan haysiyetini hiçe saymak, insanları köleleştirmek pahasına gayeye varılmasını kabul etmez. Daha doğrusu, şiddeti, kini, zulmü, haksızlığı araç diye kullanarak barışa, âdil bir düzene, sevgiye, hürriyete, mutluluğa erişilemeyeceğini bilir.

Demokratik anlayışta, yalnız devlet değil, bireyler de önemlidir. Elbette devlet olmadan bağımsız ve hür yaşanamaz, güvenlik sağlanamaz; elbette devlet korunacaktır. Devletin hayatî önemde görevleri olduğu, elbette unutulmayacaktır. Fakat devlet kişilerin korkusuz, hür, mutlu yaşatılmaları amacından saptırılmamalıdır.

Bakınız, **Atatürk** bu konuyla ilgili olarak ne diyor:

“Türkiye’de bolşeviklik olmayacaktır. Çünkü Türk Hükümetinin ilk gayesi halka hürriyet ve mutluluk vermektir”.⁵²

Yine **Atatürk**’ün kendi el yazısıyla “**demokrasiye aykırı çağdaş akımlar**” başlığı altında özetlediği şu düşünceleri hatırlanmağa değer:

“Bolşevik teorisinde... bir azınlık, ekonomik esaslara dayanan komünist partisi adı altında birleşerek bir diktatörlük kurmuşlardır. Amaçlarında millî değildirler. Kişisel hürriyet ve eşitlik tanımazlar. Halk egemenliğine saygıları yoktur. İçte, halkın çoğunluğunu, kaba kuvvet kullanarak, görüşlerini kabullenmeğe zorlarlar; yurt dışında, propaganda ve ihtilâl teşkilâtı ile bütün

⁵² Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Ankara, 1969, s. 133.

dünya milletlerine kendi prensiplerini yaymağa çalışırlar. Halbuki, hükümet kurmaktan amaç, ilk önce kişisel hürriyetin sağlanmasıdır. Bolşevik hükümet tarzında keyfi idare özelliği görülmektedir.

Bir toplumun, zorla bir kısım insanların görüşlerinin esiri yapılarak âciz bir şekilde yaşatılmasına, tabii ve akla uygun bir hükümet sistemi gözü ile bakılamaz.”⁵³

Atatürk, faşizmi, nazizmi, komünizmi, teokratik diktayı, kişi hürriyetlerini yok eden bütün rejimleri reddetmiştir.

Atatürk Türkiye’de Demokratik Rejimi Kurmağı Amaçlamıştır

Atatürk, millet egemenliği ilkesini, Millî Mücadelenin ve yeni Türk devletinin temel ilkesi haline getirirken, hiç şüphe yok ki, amacı Türkiye’de gerçek anlamda demokratik rejimi yerleştirmektir.

Şartlar demokrasinin doğması ve sağlıklı şekilde işlemesi için yeterince elverişli değildi. Çağdaşlaşma yolunda hızla yapılması gerekli hamleler vardı. Ülkenin demokrasi yolunda tecrübesi yok gibiydi.

Gerçi, 19 cu yüzyılın başlarında, hükümdarın mutlak yetkilerini bir ölçüde sınırlamak, yönetimin bazı kurallara uymasını ve denetlenebilmesini sağlamak amacıyla, iktidar ile âyan arasında “**Sened-i İttifak**” diye anılan bir anlaşma yapılmıştı. Fakat, kısa ömürlü olan bu anlaşma mutlakiyet idaresinden hukuk devletine geçiş yolunda güçlü ve yeterli bir zemin oluşturamamıştı.

Çok uluslu bir imparatorluğu-gitgide artan dış müdahaleler karşısında-bir arada tutabilmek ümidiyle, keyfi idareye son verip kanun önünde eşitliği sağlamak; kişinin can, mal, ırz ve konutunu güvenliğe kavuşturmak; hukuk sistemini çağa yaklaştırmak için **Tanzimat** döneminde girilen çabalar da istenilen sonuçları tam olarak verememişti. Padişahın yetkilerini sınırlandırmayan 1876 “**Kanun-u Esasi**”si millet egemenliği fikrine yabancıydı. **1876 Meşrutiyet**’inde, bütün üyeleri Padişahça tayin edilen İkinci Meclis (Meclis-i Ayan) vardı. Padişah Meclis-i Mebusan’ı dilediği anda dağıtmak imkânına sahipti. Meclise karşı hiç bir sorumluluğu bulunmayan yürütme organı sadece Padişahın denetimi altındaydı. Kaldı ki, bu cılız demokrasi denemesi çok kısa sürmüştü. 1877 de toplanan Meclis, Türk-Rus savaşı üzerine, 1878 yılının başında (14 Şubat 1878) Padişah tarafından süresiz olarak kapatılmıştı.

⁵³ A. Âfetinan, *a.g.e.*, s. 420-425 te yer alan Atatürk’ün el yazıları.

1908 de “Kanun-u Esası” yeniden yürürlüğe kondu. Metninde, demokratik yönde, kısa ömürlü değişiklikler yapıldı. Ancak **İkinci Meşrutiyette** de millet egemenliği esası kabul edilmiş değildi. 31 Mart ayaklanması üzerine Padişah tahttan indirildi, yerine yeni bir Padişah geldi. Bu arada **İttihat ve Terakki** partisinin devlet yönetiminde tek söz sahibi oluşu, yeni bir baskı dönemini başlattı.

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı fâciası ve-esasen çok zayıflamış olan-İmparatorluğun çöküşüyle sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı, milletimize, barış ve huzur içinde, demokrasi yolunda tecrübe kazanmak imkânını vermedi. Kaldı ki, Devletten ayrılmak isteyenlerin temsilcilerinin çoğunlukta olduğu Meclislerle başarılı bir demokrasi uygulaması yapılamayacağı apaçık ortada idi. Demokrasi, ancak **millet bütünlüğünün** yeterince güçlü olduğu bir ortamda yeşerip yaşayabilecek bir rejimdi.

Demokratik rejim içinde hür yaşayabilmenin şartlarından biri, hiç şüphesiz, gerçek anlamda “millet” olabilmektir. Millî birlik ve beraberliğin mevcut olmadığı bir ülkede, demokrasinin sağlığı, hatta varlığı tehlikeye düşer. Millî birlik zayıflarsa, çatışmalar demokratik usuller içinde çözülemez hale gelir. Demokrasinin işleyebilmesi için, yurdun çeşitli yörelerinde yaşayan, çeşitli mesleklere, mezheplere mensup, çeşitli siyasi görüşlere sahip yurttaşlar arasında, bazı temel konularda görüş beraberliği (consensus) mevcut olmalıdır. Bir ülkenin yurttaşları, aralarındaki ayrılıklar ne olursa olsun, aynı devletin çatısı altında, aynı millete bağlı olarak bir arada yaşamak azminde ve bütün sorunlara demokratik usuller içinde çözüm aramak kararlığında iseler, o ülkede demokrasi sağlıklı şekilde yaşar.

Bir ülkede, “biz bu iktidarı istemiyoruz, şu kanunlardan şikâyetçiyiz, uygulanan şu politikayı zararlı buluyoruz” diyen yurttaşlar, bunu, yıkıcılık, bölücülük bahanesi yapmadan, “biz demokratik yollardan iktidara gelmeğe çalışırız ve meşru şekilde iktidarı elde edersek bunları düzeltiriz” diye düşünüyorsa, o ülkede demokrasi sağlıklı şekilde işler.

Devletin nitelikleriyle ilgili bazı temel noktalarda görüş beraberliği (consensus) varsa, demokrasiyi yaşatacak bir ortam da var demektir. “Millî devlet” kurulmadan önceki İmparatorluk şartları içinde, Türkiyede demokrasi için gerekli millî bütünlük yoktu.

Ne yazık ki, **Kuva-yı Milliye** ruhu ile bütünleşen ve bütün görüş ayrılıklarına rağmen düşmanı vatandan kovup bağımsızlığı gerçekleştirmek amacı etrafında toplanabilen kahraman I. TBMM den sonra, kısa zamanda görüldü ki, çok partili ve tam anlamıyla demokratik siyasi mücadele şartları

içinde devletin bütünlüğünü korumak ve milletimizin varlığı ve geleceği açısından zorunlu olan çağdaşlaşma hamlelerini gerçekleştirmek kolay olmayacaktır.

1925 yılının Mart ayına kadar, Türkiye’de siyasî hayatta ve basında, oldukça geniş bir hürriyet ve hoşgörü havası hâkim idi. Fakat bir yandan dinî duygu ve inançların sömürülmesi ile o zamana kadar gerçekleştirilen inkılâplara karşı yıkıcı kışkırtmaların yaygınlaşması; öte yandan yurdun bir bölgesinde devletin ve milletin bütünlüğünü tehdit eden kanlı bir isyanın başlatılması, **Takrir-i Sükûn Kanunu**’nun çıkarılmasına yol açtı. Hem kurulan genç Cumhuriyetin, hem de yapılmış ve yapılacak çağdaşlaşma hamlelerinin selâmeti için, demokratik rejim geçici olarak kısıtlandı.

Amaç totaliter bir rejim kurmak, ülkede sürekli bir dikta yönetimini egemen kılmak değildi. Bu düşüncemizin dayandığı noktaların bazılarını şöyle özetleyebiliriz:

Zorunlu olarak bir süre uygulanan tek parti sistemi veya iki dereceli seçim usulü, hiç bir zaman ideal çözümler olarak gösterilmemiştir.

Atatürk dönemi boyunca, totaliter ülkelerde görüldüğü gibi, demokratik rejim sistematik şekilde, “*kokmuş, çürümüş bir rejim*” olarak kötülenmemiştir; amacın tam ve gerçek bir demokrasiye ulaşmak olduğu durmaksızın tekrarlanmış; okul kitaplarında bile bu amaç yer almıştır. Faşist ülkelerde iddia edildiği gibi, iktidarın, adeta “*ilâhî bir misyonla*” bir şahsa verilmiş olduğu ileri sürülmemiş; komünist ülkelerdeki gibi, “*proletaryanın ileri ucu*” nu teşkil eden iktidar partisinin diktatörlük kurması, resmî dogmanın kaçınılmaz gereği olarak savunulmamıştır.

Atatürk’ün gerçekleştirdiği Türk inkılâbı, “*iktidarı bir oligarşiye, bir partili kadrosuna devretme*” hareketi değildir; bu inkılâp, iktidarı bütün millete devretme hareketidir.⁵⁴ Ülke şartları ve genel eğitim düzeyi elverdiği anda iki dereceli seçimden tek dereceli seçime, tek partiden çok partili rejime geçilmesi amaçlanmıştır. Siyasî iktidarın meşru kaynağının millet olduğu ısrarla vurgulanmış; “*egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” ilkesinin kalplere ve kafalara yerleşmesi yolunda çaba gösterilmiştir.

1925 de **Terakkiperver Cumhuriyet Fırka**’sının-bilinen şartlar içinde-kapatılmasından beş yıl sonra, 1930 da Atatürk bir defa daha çok partili rejim denemesi yapmıştır. **Serbest Fırka**’yı kurması için teşvik ve yardım ettiği arkadaşı **Fethi (Okyar)**’a 11 Ağustos 1930 tarihinde yazdığı

⁵⁴ Suat İlhan, *Türk Kurtuluş Hareketinin Safhaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt 1, sayı 2, s. 321.

cevap mektubunda, **Atatürk**, yeni denemenin başarılı olması için partiler arasında bazı temel noktalarda görüş birliği bulunması zorunluğunu şu satırlarla belirtiyordu:

“... Görüyorum ki **lâik Cumhuriyet** esasında beraberiz. Zaten benim siyaset hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur. Binaenaleyh Büyük Mecliste aynı temele istinat eden yeni bir partinin faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyetin esaslarından sayarım.”⁵⁵

Ne yazık ki, Serbest Fırka tecrübesi de, Cumhuriyete ve lâikliğe karşı olanların taşkınlıkları yüzünden, kısa ömürlü oldu.

Anayasa Hukuku ve Siyasî Kurumlar konusundaki eserleri yanında, “*Siyasî Partiler*”, “*Diktatörlük*” gibi konulardaki incelemeleriyle tanınmış olan fransız siyaset bilimcisi Prof. **Maurice Duverger**, Türkiye’nin yaşadığı tek parti döneminde, totaliter rejimlerde görülen özelliklerin çoğuna rastlanmadığını belirtir. Prof. **Duverger**’ye göre, Türkiyede bir süre uygulanan tek partili sistem, mevcut bir demokrasiyi yıkarak yerine totaliter veya otoriter bir yönetim biçimi getirmek için kurulmamıştır; tam aksine, mutlakiyetten millet egemenliğine geçişi sağlamak; demokratik rejimin gerektirdiği zemini ve şartları hazırlamak ve sonunda tam bir demokrasiyi gerçekleştirebilmek amacına yönelmiştir. Prof. **Duverger** daha ileri giderek, demokrasi geleneği olmayan gelişme halindeki milletler için, kemalizmin, demokrasiye hazırlanma ve geçiş yolunda, en uygun ideoloji olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁶

Atatürk, *Büyük Nutku*’nda, 1925 olaylarını anlatırken, isyanların bastırılmasının ve inkılâpların gerçekleşmesinin ancak “Takrir-i Sükûn” Kanunu gibi olağanüstü yetkilerin uygulanmasıyla kabil olabildiğini açıklar. *Büyük Nutkun* sonunda, “Gençliğe Hitab” dan hemen önceki sayfalarda yer alan açıklamalarında, **Atatürk** şöyle diyor:

“Biz, olağanüstü fakat kanunî olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle, kanunun üstüne çıkmak için vasıta olarak kullanmadık; tam aksine, merlekette sükûn ve asâyişi kurmak için uyguladık; devletin hayat ve bağımsızlığını sağlamak için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medenî ve sosyal gelişmesinde yararlı kıldık.” (*Nutuk*, II, s. 541).

⁵⁵ Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 505

⁵⁶ Prof. M. Duverger’nin kemalizmin totaliter ve otoriter rejimlerden farkına ilişkin görüşleri için bk. *Les Partis Politiques*, Paris, 1951, s. 308-309; *Droit Constitutionnel et Institutions Politiques*, Paris 1955, s. 388-390; *De la Dictature*, Paris, 1961, s. 124-126; *Institutions Politiques et Droit Constitutionnel*, Paris, 1962, s. 391-392; *Le Kémalisme*, 27 Kasım 1961 tarihli *Le Monde* eki.

Bu olağanüstü tedbirlerin uygulanmaları gereksiz hale gelince kaldırıldıklarını da hatırlatan **Atatürk**, şöyle devam eder:

“Efendiler, Takrir-i Sükûn Kanunu’nun yürürlükte ve İstiklâl Mahkemeleri’nin faaliyet halinde bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclisin ve milletin güven ve itimatının tamamen yerinde kullandığı kendiliğinden anlaşılır” (Nutuk II, s. 541)

Bu dönemde yapılan işleri sıralarken, **Atatürk**, büyük isyan ve suikastlerin bertaraf edildiğini, asayiş ve huzurun sağlandığını; tekke ve zaviyelerin kapatıldığını; şeyhlik, dervişlik, falcılık, büyücülük vs. gibi unvan ve faaliyetlerin yasaklandığını; Türk toplumunun “hurafelere bağlı ilkel bir kavim olmadığını” gösterecek tedbirlerin alındığını hatırlatmış ve Takrir-i Sükûn Kanunu’nun yürürlüğünden, “milletimizin alnını açık ve temiz göstermek; milletimizin mutaassıp (bağnaz) ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını isbat etmek için yararlanıldığını” belirtmiştir. **Atatürk**, kıyafet inkılâbının da bu dönemde gerçekleştirildiğini; milletimizin başında cehalet, gaflet ve taassubun sembolü gibi görünen fesin atıldığını anlatırken *“Bunu Takrir-i Sükûn Kanunu’nun câri olduğu zamanda yaptık. Bu kanun câri olmasaydı, yine yapacaktık. Fakat bunda, kanunun yürürlükte oluşu kolaylık sağladı denirse, bu çok doğru olur”* demiştir.

Takrir-i Sükûn Kanunu’nun irtica propagandacılarının halkı zehirlemelerini önlediğini belirten **Atatürk**, kadınların hak ve hürriyetlerini sağlayan, aile hayatını düzenleyen Medenî Kanun ile milletin ekonomik, sosyal alanlarda feyizli sonuçlar almasını mümkün kılan birçok yeni kanunların da hep bu dönemde çıkarılabildiğine dikkati çekmiştir. (*Nutuk II, s. 542*).

Atatürk, olağanüstü tedbirlerin kullanılış amacını, sonuç olarak, şu cümlelerle özetlemiştir:

“Biz her vasıttan, yalnız ve ancak, bir açıdan istifade ederiz. O açı şudur: Türk milletini, medenî cihanda, lâyık olduğu yere ulaştırmak ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde her gün daha çok güçlendirmek... ve bunun için de istibdat fikrini öldürmek...” (Nutuk II, s. 542)

Bu sözler de gösteriyor ki, Cumhuriyetin ilk yıllarında başvurulmuş olan yol, sürekli bir düzen olarak değil, geçici bir zorunluk olarak düşünülmüştür; amaç istibdadın geri dönmesine imkân vermeyecek şartları hazırlamak, milleti çağdaş uygarlığa ve gerçek demokrasiye ulaştırmaktır.

Atatürk Dönemi Demokrasi İçin Zemini Hazırlamıştır

Atatürk ve dönemiyle ilgili olarak *“Ankara”* adlı bir eser vermiş olan **Bischoff** da, tıpkı Profesör **Maurice Duverger** ve başkaları gibi,

Türkiye'de şartların bir süre için uygulanmasını zorunlu kıldığı tek parti düzeninin Avrupa'daki totaliter rejimlerde görülen tek parti düzeniyle hiç bir ilgisi olmadığını şu sözlerle belirtir:

*"Rusya, İtalya ve Almanya'da olduğu gibi, devlet, parti ideolojisinin bir mahsulü değildir; parti, kurulan yeni devletin yeni ideolojisini millet ölçüsünde yaymak üzere Mustafa Kemal tarafından demokratça kurulmuş bir müessesedir".*⁵⁷

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, **Atatürk**, iktidarı bir parti oligarşisine, bir imtiyazlılar grubuna vermediği hiç düşünmemişti. İktidar bütün millete ait olacaktı. Kurduğu partiyi **Bischoff**'un da belirttiği gibi, *"halkımıza siyaset terbiye vermek için bir mektep"* olarak görüyordu.⁵⁸

Gerçekten de **Atatürk**, bıkmış usanmadan, bir başöğretmen sabrı ile, millet egemenliği ilkesini kafalara ve yüreklere yerleştirmeye çalışmıştı. Bu konudaki çöküşünü gösteren sayısız örneklerden bir kaçını verelim:

*"Hürriyetin de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası millî egemenliktir."*⁵⁹

*"Milletler kendi egemenliklerini mutlaka ellerinde tutmak mecburiyetindedirler. Şimdiye kadar milletimizin başına gelen bütün felâketler kendi talih ve kaderini başka birisinin eline terketmesinden kaynaklanmıştır... Bu kadar acı tecrübeler geçiren milletin... bundan sonra egemenliğini bir kişiye vermesi kesinlikle mümkün olmayacaktır. Egemenlik kayıtsız şartsız millettir ve milletin kalacaktır."*⁶⁰

*"Millet egemenliği ilelebet devam edecektir. Valdemin ruhuna ve bütün ecdat ruhuna karşı taahhüt ettiğim yemini tekrar ediyorum. Annemin mezarı önünde ve Allah'ın huzurunda ahd ve peyman ediyorum: bu kadar kan dökerek milletin elde ettiği egemenliğin korunması ve savunulması için gerekirse valdemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Milletten egemenliği uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun."*⁶¹

Atatürk döneminin bilinen dikta rejimlerine benzemeyen yönleri üzerinde duran bilim adamlarının dikkatine çarpan başka bazı özellikler vardır: Parti grubu toplantısında önemli konular geniş bir serbestlikle

⁵⁷ Bischoff'un bu değerlendirmesi ve Atatürk'ün konuyla ilgili sözleri için bk. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 1938, s. 217-218.

⁵⁸ *Aynı eser*, s. 218.

⁵⁹ 1 Mart 1923 de TBMM nin dördüncü toplantı yılını açış konuşması, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, ikinci baskı, Ankara 1961, s. 308.

⁶⁰ *Atatürkçülük*, 1. kitap, Ankara 1983, s. 9-11.

⁶¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.II, ikinci baskı, Ankara 1959, s. 76.

tartışılmıştır. Nâdir de olsa, Meclis Genel Kurulunda, bazı üyeler, bir müeyyide ile karşılaşmaksızın, iktidara karşı oy kullanabilmişlerdir; Parlâmentoda, Bakanlar hakkında yolsuzluk önergeleri verilebilmiş ve bunlardan bazıları Yüce Divana sevk edilerek hüküm giymişlerdir.

Siyasî yönetimle Silâhlı Kuvvetlerin ayrılmasına özel bir dikkat gösterilmesi de Atatürk döneminin önemli bir özelliğidir.

Lord Kinross, **Atatürk** biyografisinde, yer yer Anadolu'da kurulan demokrasiden bahseder;⁶² bazan da, tek parti dönemindeki rejimin demokrasi olmadığını söylemekle birlikte, bunun başka diktatörlüklerden çok farklı bir karakter taşıdığına dikkati çeker: bu rejimin "*demokratik şekillere dayalı*" olduğunu ve **Atatürk**'ün "*Anayasa ve yasalarla çizilen çerçeveye titizlikle uyduğunu*" belirtir.⁶³

Atatürk'le ilgili hâtıralarını yayınlamış olan Fransa'nın eski Ankara Büyükelçisi **Comte de Chambrun**, onun istese idi, hükümdar, halife, diktatör olabileceğini; fakat milletin sevgisi ile Cumhurbaşkanı olmağı yeterli saydığını; basiretinin başka unvanlar istemesine, şiddete başvurmasına veya hükümdarlığa özenmesine engel olduğunu anlatır.⁶⁴

Prof. **Enver Ziya Karal**'ın belirttiği gibi, **Atatürk**, "*Türklerin ruhan demokrat bir millet olduğuna*", hatta dünya üzerinde yaşayan milletler arasında Türk milletinin bu konuda en önde geldiğine inanırdı. "*Türkiye Cumhuriyetinde siyasî partilerin bulunmasını zarurî görür*"dü.⁶⁵

11 Aralık 1924 de, *Times* gazetesi muhabirine **Atatürk** şöyle diyordu:

"*Millî hâkimiyet esasına dayanan ve bilhassa Cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasî partilerin mevcudiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyetinde de, birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur.*"⁶⁶

1930 Ağustosunda bir toplantı sırasında, **Atatürk** tarafından ileri sürülen ve sayın Prof. Dr. **A. Âfetinan** tarafından not edilerek yayınlanan şu düşünceler, onun tek partili sistemi devamlı bir çözüm olarak görmediğinin başka bir kanıtıdır:

"... *Bu durumun devamında hatıra gelen ve görülen önemli sakıncalar vardır. İlk söylenebilecek sakınca, Meclis yalnız bir parti mensuplarından oluşunca, o*

⁶² Atatürk, *The Rebirth of a Nation*, London, 1964, s. 221.

⁶³ *Aynı eser*, s. 478.

⁶⁴ Bk. İsmet Giritli, *Atatürk Cumhuriyeti*, İstanbul 1984, s. 79.

⁶⁵ Enver Ziya Karal, "*Atatürk, Siyaset Ahlakı ve Siyasî Partiler*" başlıklı makale, (*Atatürkçülük Nedir?* başlıklı ortak eser, Varlık yayınları, 1. baskı, 1963, s. 92).

⁶⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, Ankara, 1954, s. 76.

partinin iktidarda tuttuğu hükümetin icraatının yeter derecede tartışılmaması ve tenkit edilmemesidir.”⁶⁷

Tek partili bir düzende denetimin yeterince işleyememesinin, yürütme görevini yapanlarda, yetkilerini her türlü eleştiriden uzak şekilde kullanma alışkanlığı uyandıracağını; bu durumun âdet halini alarak kökleşebileceğini hatırlatan **Atatürk**, aynı konuşmasında, kişilerin mabûltaşırılmasının tehlikelerine de değinmiştir. Derin bir tarih kültürüne sahip olan **Atatürk**'ün Roma tarihinden verdiği şu örnek, onun demokrasiye ve Cumhuriyete bağlılığını gösterir:

“Meselâ Roma tarihinde İmparator Ogüst diye şöret olan Oktav'ın elinde besyüz yıldan beri devam eden Roma Cumhuriyeti, sessiz sedasız, yavaş yavaş mutlak bir hükümdarlığa döndü... Senato Oktav'a Ogüst unvanını verdi. Bu unvan o zamana kadar yalnız mabutlara verilirdi. Oktav bu yeni unvanla bir nevi kutsallık kazandı. İşte bütün bu tevcihler Oktav'ı askeri ve sivil bütün güç ve yetkileri yavaş yavaş nefsinde toplamağa sevketti. 44 yıl devam eden Ogüst devri Cumhuriyetin unutulmasına kâfi geldi. Ogüst'ten sonra, içlerinde Neron dahi bulunan İmparatorlar Roma devletini yıkıncaya kadar Romada taht sahibi oldular.”⁶⁸

Prof. Dr. **Âfetinan**, **Atatürk**'ün, milleti için istediklerini her konuda gerçekleştirmek imkânını bulamadığını, “meselâ bu ikinci murakabe (denetim) partisinin irtica yüzünden yaşayamadığını” belirtir ve “O, demokrasi esaslarına uyan bir Cumhuriyet rejiminin kurulmasını daima samimiyetle istemiştir” der.⁶⁹

Prof. Dr. **Âfetinan**, **Atatürk**'ün, milleti için istediklerini her konuda hâtıra ve belgelere dayanarak anlatmıştır. **Atatürk**'e göre, çağdaş demokrasi anlayışı kişinin hak ve hürriyetlerine büyük bir önem ve değer verilmesini gerektirir; kişilerin hürriyetleri başkalarının hak ve hürriyetleri ve milletin yüksek yararları gözönünde tutularak düzenlenebilir.⁷⁰

Atatürk, Türk gençliğine okutulacak “Medeni Bilgiler” ders kitabı için kendi el yazısı ile yazdığı sayfalarda demokrasiye aykırı çeşitli akımları eleştirerek, demokratik rejimin üstünlük ve özelliklerini anlatmıştır. Bu

⁶⁷ Prof. Dr. A. Âfetinan, ‘Atatürk ve Cumhuriyet İdaresi’ başlıklı makale, (Atatürküçlük Nedir adlı ortak eser, Varlık Yayınları, 1963, birinci basılış, s. 100-102.)

⁶⁸ Aynı eser, s. 102.

⁶⁹ Aynı eser, s. 97.

⁷⁰ Atatürk'ün 1930 yılında “Hürriyet” ve “İnsan Hakları” konusunda kendi eliyle yazdığı düşünceleri için, bk. Atatürküçlük, Cilt I, ankara 1983, s. 629-694; İ. Giritli, Atatürk Cumhuriyeti, İstanbul 1984, s. 82.

sayfalar okununca, **Atatürk**'ün bolşevizmi, ihtilâlcı siyasî sendikalizmi, faşizmi ve korporatist dikta yönetimini bilinçli şekilde reddettiği görülür.⁷¹ 1930 lu yıllarda okul çağında olanlar, demokratik rejimin kişinin hürriyetine, yurttaşların eşitliğine dayandığını, "*milletin, kendisini yönetenler üzerindeki denetimi sayesinde siyasî hürriyetin sağlanabileceğini*" **Atatürk**'ün kaleminden okumuşlardır.⁷²

Atatürk döneminde, demokrasi bütün gerekleriyle gerçekleştirilememiş olsa da, bu rejimin işler hale gelmesi için gerekli olan kurumlar ve düşünce temeli oluşturulmuş, Türk toplumu demokrasiye hazırlanmıştır.

Bu kurumların başında, demokratik yapının temel unsuru olan **TBMM** gelir.

Saltanatın ve hilâfetin ilgası, Cumhuriyetin ilânı ile mutlak **monarşiye** ve kapalı bir **teokratik devlet** sistemine dönüş yolları kapanmıştır.

Milletin temsilcisi olan Meclise karşı **sorumlu** olan, milletvekillerine hesap veren bir Hükümet fikri yerleştirilmiştir.

Yüzyıllarca irsî hükümdarlığa alışmış bir ülkede, yönetenlerin yetkilerini milletin ve millet temsilcilerinin oylarından alması ve **belli aralıklarla seçimlerin yenilenmesi usulü** siyasî gelenek haline getirilmiştir. Ömür boyu Cumhurbaşkanlığını öngören bir Anayasa değişikliğinin önerileceği yolunda asılsız söylentiler çıkarılması üzerine, 25 Eylül 1930 da, **Atatürk** gazetecilere şunları söylemiştir: "*Siz ve kamuoyu bilmelisiniz ki, bu yolda teklifler hoşuma gitmemiştir ve gitmez*"⁷³

Millet adına yargı hakkını kullanan **bağımsız mahkemeler** kurulmuştur. Avrupa'nın bazı ülkelerinde hüküm süren totaliter rejimler ilk iş olarak bağımsız yargı organlarını yok ettikleri halde, **Atatürk** Türkiye'sinde, bağımsız bir yüksek yargı organı haline getirilen Danıştay'a, Bakanlar Kurulu kararları dahil, idarenin karar ve eylemlerini denetlemek, hukuka aykırı kararları iptal edebilmek, haksız karar ve eylemleri nedeniyle idareyi tazminata mahkûm edebilmek yetkisi tanınmıştır.

Köylerde, belediyelerde, il özel idarelerinde adım adım demokratik usuller yerleştirilmiştir. Köy Kanununa göre, muhtarlar bütün köy halkı tarafından tek dereceli seçimle seçilmiş, köyler ve öteki yerel yönetimler birer **demokrasi okulu** haline getirilmiştir.

⁷¹ A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1969, s. 420 ve devamı.

⁷² *Aynı eser*, s. 406-408

⁷³ Utan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1983, s. 507

Bir çok Avrupa ülkesinde **kadınların** siyasî haklardan yoksun oldukları bir dönemde, Türk kadınlarına önce **medenî haklar**, sonra **siyasî haklar** bakımından eşitlik tanınmıştır.

Millî bütünlüğü pekiştirmek, çağdaşlaşmayı sağlamak ve demokrasi için gerekli ortamı hazırlamak bakımından büyük önem taşıyan **millî eğitim** alanında hamleler yapılmıştır. Harf inkılâbı, millet mekteplerinin açılması; **Atatürk**'ün, elinde tebeşir, kara tahta başında Başöğretmen sıfatıyla eğitim hamlesine katılması; eğitim kurumlarının yurt sathına ve köylere yayılması, hep demokrasiye doğru gidişin unsurları olarak düşünülmelidir. 1923 yılında, Türkiye'nin bütün liselerinde (dokuzuncu, onuncu ve onbirinci sınıflarda) okuyan toplam öğrenci sayısının sadece 1247 den ibaret olduğunu; bugün ise bütün yurda yayılmış binlerce lise veya meslekî ve teknik lisenin sadece birinde bundan daha çok öğrenci bulunabileceğini hatırlamak, bu alanda nereden başladığımızı ve nereye geldiğimizi anlatmağa yeter. Bugün her derecedeki öğretim kurumlarında okuyan çocuklarımızın ve gençlerimizin sayısı Türkiyenin Bağımsızlık Savaşından hemen sonraki toplam nüfusuna yaklaşmıştır. Cumhuriyet ilân edildiğinde kadınlarda okuma yazma oranının yüzde 3, erkeklerde yüzde 10 civarında olduğu hatırlanırsa, aşılan mesafeleri yetersiz de saysak, Cumhuriyet döneminin getirdikleri anlaşılır.

Türk inkılâbı sokak hareketleri, kontrolden çıkmış taşkınlıklar ve şiddet eylemleriyle değil, meşruluğa önem verilerek ve hukukî yollar izlenerek gerçekleştirilmiştir. Çok köklü değişiklikleri kısa zamanda gerçekleştiren Türk inkılâbı, daima millî egemenliği temsil eden bir Meclisin kararlarına dayanılarak yürütülmeğe çalışılmıştır. Hukukî şekillere uyma ve **hukukun üstünlüğüne önem verme**, Türk inkılâbını, sokağın, şiddetin, kanlı ayaklanmaların hâkim olduğu ihtilâllerden ayıran bir özelliktir. İnkılâbın bu özelliği, Türkiye'nin kansız ve ihtilâlsiz tek parti sisteminden çok partili düzene geçmesini kolaylaştırmıştır.

Dogmatik veya totaliter ideolojilere dayalı hiç bir tek partili rejimin, kansız, savaşımsız, ihtilâlsiz, yerini çok partili bir demokrasiye terkettiği görülmemiştir. Bu gibi rejimlerde, **Atatürk** Türkiyesinde olduğu gibi, muhalefet partisi kurulması yolunda her hangi bir deneme yapılması bile düşünülemez. **Son** ve **kesin** gerçeği temsil ettikleri iddiasında olan; âdeta bir "**din**" haline gelen; kendilerine göre "peygamberleri", "kutsal kitapları", ortaçağ kilisesi gibi disiplinli partileri bulunan; kendi inançlarını paylaşmayan herkesi "afaroz" etmeğe hazır olan, nazizm ve komünizm gibi totaliter ideolojilerin bir muhalefet partisine katlanmaları kabil değildir. "Muhalefet partisi"nin meşru görülebilmesi fikri, bu ideolojilerin

özüne aykırıdır. Türkiye’de ise, Atatürkçü düşünce sistemi, çoğulcu bir demokrasiye ulaşabilmiş, baştan beri amaçladığı demokratik rejimi, tabii bir gelişmenin sonunda gerçekleştirmeye başarmıştır. Çünkü Atatürkçü düşünce sistemi **dogmatik** değildir; pragmatiktir, akılcıdır ve bilimin ne 1500 yıl, ne de 150 yıl önceki bir noktada donup kalmadığını bilir. Atatürkçü düşünce sistemi, dogmatik ve totaliter ideolojilerden farklı olarak, **donmuş, kalıplaşmış** değildir. Şartlar ve ihtiyaçlar değişince, akla, bilime, ihtiyaçlara uygun şekilde yenileşmeye ve tekâmüle açıktır. Bu sayededir ki, sarsıntısız şekilde, tek partiden çok partiye geçilebilmiştir.

Atatürk’ün önderliğinde Türkiye’de çağdaşlaşma atılımlarının gerçekleştirildiği dönemde, Avrupanın bir çok ülkesinde tarihin en koyu diktatörlükleri hüküm sürüyordu. **Atatürk, Marksist-Leninist** diktaya heves etmediği gibi, **Mussolini** faşizminin ve **Hitler** nazizminin cazibesine de kapılmamıştır; bu ideolojilerin temelden yanlış olduğunu görmüştür.

Hasan Rıza Soyak’ın “*Atatürk’ten Hâtıralar*” adlı eserinde anlattığına göre, CHP Genel Sekreteri **Recep Peker**, İtalya ve Almanya’yı inceledikten sonra, bu ülkelerdeki gibi-üniformalı gençlik teşkilâtı dahil-totaliter bir tek parti düzeni kurulmasını öngören bir parti tüzüğü ve programı taslağı hazırlamıştı. **Atatürk** bu düşünceleri derhal reddetmiş ve şu tepkiyi göstermişti: “*Bu ne sakat düşüncedir, bu nasıl zihniyettir? Görülüyor ki varmak istediğimiz hedef, henüz en yakın arkadaşlar tarafından bile zerre kadar anlaşılmuş değildir.*”⁷⁴ Sağlı sollu totaliter rejimler, **hukuk devletini** kökünden yok edip **korkuyu** iktidar olmanın başlıca aracı haline getirirken, **Atatürk**, adım adım **hukuk devletini** kurmağa ve yurttaşların **sevgisinden** güç alarak hedefine ulaşmağa çalışıyordu.

Amerikalı gazeteci **Gladys Baker**’in bir sorusuna cevaben:

“*Ben diktatör değilim... Ben kalpleri kırarak değil, kazanarak hükmetmek isterim*”

demişti.⁷⁵

Fransız ve Rus ihtilâllerinin ne kadar kanlı olduğu, nasıl bir terör getirdikleri tarih sayfalarında yazılıdır. Fransa’da, işgalci Almanlarla işbirliği yaptıkları, **Vichy Hükûmeti** yanlısı oldukları iddiasıyla, İkinci Dünya Savaşından sonra - çoğu zaman sorgusuz ve duruşmasız, sokak köşelerinde - öldürülenlerin sayısı resmî itiraflara göre on bini, bazı fransızların iddialarına göre yüzbini aşmıştır. XX. yüzyılın totaliter dikta rejimlerinin kurban sayıları milyonlara, hatta on milyonlara varmıştır.

⁷⁴ Bk. İsmet Giritli, *a.g.e.*, s. 80.

⁷⁵ 21 Haziran 1935, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, ikinci baskı, Ankara 1961. s. 100

Stalin'in ölümünden sonra, Sovyet Rusya Komünist Partisi'nin XX. Kongresinde, halefi **Krusçof** tarafından okunan ve **Stalin**'in zulümlerini belgeleyen rapor, **Hitler**'in toplama kampları ile ilgili bilgiler, bu gibi totaliter rejimlerin hergün yüzlerce, bazan binlerce insanın kanına girerek ayakta durabilmiş olduklarını gösteriyor. Endonezya'da **Sukarno** yönetiminin yıkılmasının, Kamboçya'da **Pol Pot** diktatörlüğünün ve onu izleyen dönemlerin, İran'da **Şah**'in devrilmesine yol açan ihtilâlin ne kadar kanlı olduğu biliniyor.

Bütün bu gerçekler göz önünde tutulunca. Türkiye'de monarşiden Cumhuriyete, teokratik devletten lâik devlete geçişi de içeren büyük bir inkılâbın, çok köklü ve geniş değişikliklerin, ne kadar kansız şekilde gerçekleştirildiği anlaşılır. İstiklâl Mahkemelerinin savaş ve inkılâp yılları boyunca ölüme mahkûm ettiği kişilerin veya sürgüne gönderilenlerin sayısı birkaç yüzü, yani totaliter rejimlerin bazan bir tek günde sorgusuz, duruşmasız yok ettiği kişilerin sayısını aşmaz. Bu sebeple, Prof. **Dankwart A. Rustow** gibi siyaset bilimcileri, **Georges Duhamel** gibi düşünürler, Türk İnkılâbının kanlı bir inkılâp olmadığını belirtmekte haklıdırlar; gelişigüzel keyfiliğe, ölçüsüz şiddete başvurulmadan, kabil olduğu kadar hukukî yöntemlere bağlı kalınarak, meşru luğa önem verilerek gerçekleştirilmiş olması, Türk inkılâbının ayırtıcı özelliklerinden biridir.⁷⁶

Atatürk'ün ölümünden bir yıl sonra, bir ABD li yazar, "*Atatürk Türkiyesi*" adını verdiği eserinde şu ilginç karşılaştırmayı yapıyordu:

"Tanınmış çağdaşlarından bazıları ne kadar **korku** uyandırmışlarsa, o da o kadar **saygı** uyandırdı"⁷⁷

Mussolini'yi, kendi yurttaşları, bir sokak fenerine ayaklarından astılar. **Hitler** bir sığınakta kendi hayatına son verip, en yakınlarına cesedini yaktırdı; fakat Alman milletinin nazi zulmünü lânetleyen anıtlar dikmelerini önleyemedi. Sağlığında ilâhlaştırılan **Stalin**'in en az on milyon masum yurttaşının katili olduğu açıklandı; cesedi Kremlinden atıldı; heykelleri yıkıldı, adı kitaplardan ve sokaklardan kaldırıldı.

⁷⁶ Dankwart A. Rustow, '*Atatürk As Founder of a State*' (*Philosophers and Kings: Studies in Leadership* başlıklı eserde, G. Braziller, 1970) s. 221; G. Duhamel, *La Turquie Nouvelle, Puissance d'Occident*, Paris 1954, s. 63-64. Atatürk, Fransız ihtilâlinin yol açtığı kanlı sonuçlar ve çalkantılarla ilgili olarak, bir gün şöyle demiştir: "...Rejimler değişecek, ihtilâllere karşı mukabil ihtilâller yapılacak. Sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken bir de bakılacak ki bir buçuk asırlık zaman geçmiş... Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı?" (Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1984, 3. basım, s. 73).

⁷⁷ D.E. Webster, *The Turkey of Atatürk*, Philadelphia, 1939.

Bu kişilerin çağdaşı olan **Atatürk**'ü, köylüsü ve kentlisi, yaşlısı ve genci, kadını ve erkeği ile bütün bir millet göz yaşları ve sonsuz bir sevgi içinde edebiyete uğurlarken, bütün dünya milletleri de onu aynı sevgiyle ve saygıyla selâmlıyorlardı. Aradan geçen yıllar **Atatürk**'ün büyüklüğünün Türkiye'de ve dünyada daha iyi anlaşılmasına yol açtı.

Doğumunun yüzüncü yıldönümünde **UNESCO**, **Atatürk**'ü, insanlık tarihinin seçkin siması olarak anmağa karar verdi. Bu kararda her Türk'ün yüreğini gururla dolduracak ifadeler kullanıldı. Birleşmiş Milletler binasında **Atatürk**'ü anma toplantısı yapıldı. Bazı yabancı ülkeler, **Atatürk**'ü anma pulları bastırdılar. Bir çok dünya şehirleri, **Atatürk** günleri ilân ettiler. Dünyanın pek çok Üniversite ve Akademisinde **Atatürk** seminerleri, sempozyumları, konferansları düzenlendi.

Yukardan beri belirttiğimiz gerçekler, **Atatürk** döneminin demokrasi-den uzaklaşma değil, demokrasiye doğru sağlam adımlarla yol alma dönemi olduğunu anlatmağa yeter. Prof. Dr. **Tarık Zafer Tunaya**:

“Atatürk'ün siyasal iktidarını ve kuvvetini diktatörlük olarak değil, geri müesseseleri yıkma ve medenî bir düzeye çekme vasıtası olarak kabul etmek gerekir...

... Atatürkçülük, uygarca bir düzeyde, yirminci yüzyılın şartları içinde kurulacak demokratik bir sisteme ulaşmayı amaç edinmiş bir akımdır”⁷⁸

derken, bu gerçeği vurgulamaktadır.

Burada kısaca belirtmek isteriz ki, yalnız “millet egemenliği” ilkesi ve “Cumhuriyetçilik” değil, “halkçılık” ilkesi de bizi demokrasiye götürür. Bizzat Atatürk, pek çok defa “**halkçılık**” deyimini “**demokrasi**” deyimini ile eş anlamlı olarak kullanmıştır. Daha 1 Mart 1921 de, Meclisin ikinci toplanma yılını açarken, “*halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası, Anayasamızda tesbit edilmiştir*” demiştir;⁷⁹ bu tarihten önce de halkçılığı “*kuvvetin, kudretin, egemenliğin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesi*” diye tanımlamıştır;⁸⁰ Türkiye’de, halka dayanan hükümet deyiminiyle “*tam bir demokrat hükümetin*” kastedildiğini açıklamıştır.

Atatürk, yıllarca sonra, Türk gençliğine okutulacak “Medenî Bilgiler” ders kitabı için kendi el yazısı ile yazdığı sayfalarda “*demokrasi*

⁷⁸ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 113.

⁷⁹ TBMM. nin ikinci toplantı yılını açış konuşması, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, İstanbul 1945, s. 161.

⁸⁰ 14 Ağustos 1920 de Doğu Cephesi ile ilgili bir soru önergesine cevap, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, İst. 1945, s. 97.

prensibi" ve *"demokrasi"* sözcüklerinin hemen yanına, parantez içinde *"halkçılık"* kelimesini yazarak bu deyimleri eşanlamlı olarak kullandığını açıkça belirtmiştir.⁸¹

Atatürk'ün millet egemenliği, Cumhuriyet, halkçılık derken daima gerçek bir demokrasiyi amaçladığı; bu amaca yürekten bağlı olduğu ve demokrasinin nihaî zaferine inandığı, belki de en açık şekilde şu sözlerinde görülebilir:

"Demokrasi esası, bugün çağdaş Anayasa'nın genel ve ayırıcı özelliği gibi görünmektedir..."

*.... Artık bugün demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır. Yirminci yüzyıl, bir çok müstebit hükümetlerin bu denizde boğulduğunu görmüştür..."*⁸²

Unutmayalım ki, **Atatürk**'ün demokratik inançla yüklü bu satırları yazdığı günlerde, Avrupa'nın bir çok önemli ülkesinde faşist, komünist veya nasyonal sosyalist partiler ya iktidarı zaptetmiş, ya da zaptetmeğe hazırlanır halde idiler. Balkanlardan Orta Avrupa'ya, Urallardan İberik yarımadasına kadar pek çok ülkede, ideolojilerinin gereği olarak, diktatörlüğü savunan partiler ve güçler egemendiler veya egemen olmak üzere idiler.

Özetlemek gerekirse, **Atatürk**'ün, millî egemenlik ilkesini yüreklere ve kafalara sindirmeğe uğraşarak, çağdaşlaşma hamlelerini ve eğitim seferberliğini yürüterek, demokratik kurumları ve usulleri adım adım kökleştirerek, milletimizi demokrasiye yönelttiği şüphe götürmez.

Türkiye'nin çok partili demokratik rejime geçişi konusunda katkısı büyük olan İkinci Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü** de, büyük liderinin Türkiye'de demokrasinin temellerini atmaktaki tarihî rolünü (ve amacının demokrasiyi bütün unsurlarıyla gerçekleştirmek olduğunu) bir çok defa belirtmiştir. **İnönü**'ye göre:

*"Millî Mücadelenin bir Millet Meclisi kurularak onunla beraber yürütülmesi son derece güç, fakat harikulâde isabetli bir karar olmuştur... Askert sahada, idari sahada, iç ve dış siyaset sahasında bu, harikulâde bir buluştur. Emsali de hemen hemen yok gibidir."*⁸³

⁸¹ A. Afetinan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El yazıları*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1969, s. 390 ve s. 397. Bk. keza, *Atatürkçülük, III, kitap*, Ankara 1983, s. 36-1930'lu yıllarda halkçılık ile millet egemenliği arasında kurulan ilişki hakkında bk. Ergun Özbudun, *'The Nature of the Kemalist Political Regime'* (Ali Kazancıgil-Ergun Özbudun'un *Atatürk, Founder of a Modern State* başlıklı eserinde, Londra 1981, s. 88).

⁸² *Atatürkçülük, I. kitap*, Ankara 1983, s. 24-25.-Bu düşüncelerini içeren el yazısının fotokopisi için, A. Afetinan, *a.g.e.*, s. 398-399.

⁸³ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü anlatıyor*, İstanbul 1981, s. 35-36. Bk. keza İsmet İnönü, *Aziz Atatürk*, Millî Eğitim Bakanlığı yayını, Ankara 1963.

Atatürk'ün ölüm yıldönümüne rastlayan bir radyo konuşmasında **İnönü** onun demokratik rejime bağlılığını ve bu konudaki hizmetini şu sözlerle değerlendirmiştir:

"Atatürk insanların tanıyabileceği en güç şartlar içindeki Millî Mücadelenin askeri hareketlerini ve Hükümet idaresini, ilk gününden Büyük Millet Meclisi ile birlikte yürütmüştür. Kudreti eline alırken ilk düşündüğü şey bir Millet Meclisi kurmak olmuştur..."

... "Atatürk demokratik rejime hepimizden evvel girmiş, inanmış ve onu tatbik etmiştir."

Yine İsmet İnönü, **Atatürk**'ün amacı hakkında şu bilgileri verir:

"Atatürk, temel kanaatta, Cumhuriyetin ve millet egemenliğinin iktidar ve muhalefet partileri rejiminde olacağına yürekte inanmaktaydı..."

"... Demokratik rejim Atatürk idaresinin amacı olmuştur. Atatürk ömrünün sonuna kadar demokratik rejimi kurmak için uğramış ve çok güçlükleri yenmiş, tamamlanmasını-milletin diğer bazı ihtiyaçları gibi-yeni nesillere bırakmıştır." 84

Atatürk'ün başardığı işin büyüklüğünü anlamak için bir kaç noktayı hiç hatırdan çıkarmamak gerekir.

O, millî egemenlik ilkesine dayanarak Ankara'da TBMM ni kurduğu yıllarda, Avrupa'nın Batı'sındaki güçlü emperyalistler Türkiye'yi Sevr ile parçalayıp yok etmeğe çalışıyorlardı. Avrupa'nın Doğusunda, Rusya'da iktidarı ele geçirenler ise, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi, Türkiye'yi de kendi ihtilallerinin fırtınasına kaptırıp ellerine geçirebileceklerini umuyorlardı. **Sevr**'e de, **Bakû** kongresini düzenleyenlerin arzularına da boyun eğmeyen; **Lloyd George**'ların hesaplarını da, **Zinoviev**'lerin plânlarını da, 85 millet egemenliğinden güç alan bir Meclise dayanarak, iflâs ettiren O'dur.

Son derecede ağır şartlar içinde, bir büyük Bağımsızlık Savaşını, her konuda hesap soran, kıyasıya eleştiren, haklarına titizlikle sahip çıkan bir Meclisle birlikte yürütüp başarıya ulaştıran O'dur.

Batı'ya da, Doğuya da, Halife-Sultanın hükûmetine de boyun eğmeyerek, milletin karanlık görünen kaderini aydınlığa çıkaran, millî egemenlik temeline oturmuş sapa sağlam bir bağımsız devlet kuran O'dur.

Ne Batı'nın sömürgesi, ne Bolşeviklerin peyki haline düşmeği; ne de kendisini Zillullah (Allahın gölgesi) sayan bir hükümdarın istediği gibi

84 10 Kasım 1962 tarihli radyo konuşması. Bk. Hamza Eroğlu, *Atatürkçülük*, Ankara, 1981,

s. 271.

85 Tarık Z. Tunaya, *a.g.e.*, s. 44, 56-59, 168-169.

güdeceği bir sürü olmağı asla kabul etmeyen büyük ve asil milletine, “*egemenliğin gerçek sahibi, egemenliğin tek sahibi, dışa ve içe karşı, sensin*” diye seslenen önder O’dur.

Yüzyıllardır Asya ve Afrika’yı sömürgeleştiren ve İslâmın son kalesini de yıkmayı plânlayan Batı’nın karşısına, Batı uygarlığının ortaya çıkardığı “millet egemenliği” ilkesinden güç alarak dikilen ve “*daha ileri gidemezsin; dur ve çekil git*” diyebilen ilk önder O’dur.

Doğuda demokrasi ilkelerine dayalı ilk Cumhuriyeti kuran O’dur.

İslâm âleminde ilk lâik devleti gerçekleştiren O’dur.

Ezilen, geri kalan milletlere bağımsızlık, özgürlük ve çağdaşlaşma yolunu açan O’dur.

Atatürk’ün yaktığı millî egemenlik meş’alesi Türkiye’de daima yanacak; bugünün ve yarının kuşaklarına yol gösterecek; demokrasi yolunda ilerleyen milletlere örnek olacaktır.

NATIONAL SOVEREIGNTY
AS ONE OF THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES
OF THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE
AND OF KEMALİSM

(Abstract)

This article deals with the concept of national sovereignty and its importance in Kemalist thought.

The author explains how effectively Atatürk used this concept in order to protect the independence of the Turkish nation against the aggressive and imperialistic powers, to demonstrate that the Government of the Turkish National Assembly founded in Ankara was the only legitimate government authorized to represent the Turkish nation at home and abroad, to put an end to the Sultanate and Caliphate, to establish the republican regime and to modernize Turkey.

The importance of the principle of national sovereignty in the constitutions of 1921, 1924, 1961 and 1982 is examined from a legal point of view with emphasis on the relationship between this principle, democracy and the rule of law. The author explains how the single party system which existed in Turkey before 1945 differed, in substance and goal, from totalitarian single party systems; he points out in what ways the Atatürk period was one of transition towards democracy.

The author states briefly the features distinguishing genuine democracy from non-democratic regimes and points out how Atatürk prepared the social and cultural conditions, created the institutional structure and the legal framework for the realization of democratic rule in Turkey.

Pointing out the fact that the founder of the Turkish Republic rejected communism, fascism and theocratic dictatorship, and that he carried out his major reforms without resorting to violence, the author explains that this enabled Turkey to pass, after 1945, from a single party system to pluralistic democracy without any bloodshed and disruption.

1